

Küreselleşen Eşitlik Politikalarına Karşı Küreselleşen Kapitalizm: “Sol-Feminist” Bir Eleştiri

(*Birkaç Arpa Boyu.... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar: Prof Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan, (Der) Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011*)

Meryem Koray

Özet: Bu makale, uluslararası ve ulusal düzeyde kabul gören toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı politikaların liberal niteliği, sosyo-ekonomik sonuçları ve küreselleşen kapitalizm karşısındaki sınırlarını sol-feminist bir yaklaşımla irdelemekte, bu sınırlanmanın feminizm açısından ortaya çıkardığı soruları gündeme getirmeyi amaçlamaktadır.

Giriş

“ 30 yıldır hükümetler, sivil toplum ve Birleşmiş Milletlerce yürütülen eylemler uluslararası normatif bir çerçeve üretti; buna göre, kadın haklarının insan hakları olduğu onaylanmakta ve cinsiyet eşitliğinin insani gelişmenin kritik ve zorunlu bir bileşeni olduğu kabul görmektedir” (UNDP, 2006; III).

İkinci dalga feminizmle birlikte topluma çok yönlü bir eleştiri yöneltildiği ve “toplumsal cinsiyet” (gender) temelinde bir eşitlik isteminin yükseldiği biliniyor. Bu dönem sonrasında farklı öncüllerden hareket eden farklı feminist yaklaşımlar ortaya çıkmış olsa da, tartışmaların odak noktasında toplumsal cinsiyet, ataerki, bakım (care) gibi kavramların yer aldığı görülmekte. Bu dönem sonrasında feminist hareket kadınların mağduriyetleri ya da ezilmişliklerinden çok, özgürleşme ve güçlenme arayışlarına yönelen, erkeğin ikili (dual) dünyasını aşmayı amaçlayan bir anlayışın önem kazandığı da söylenebilir.

60-70’li yıllarda başlayan bu tartışmaların, uluslararası düzeyde bir duyarlılığın oluşması ve cinsiyet eşitliği politikalarının biçimlenmesinde etkili olduğuna da kuşku yok. Bu konuda Birleşmiş Milletlerin (BM) öncü rolü de tartışılmaz. BM, 1970 sonlarında yürürlüğe koyduğu “toplumsal cinsiyete” dayalı eşitlik anlayışını esas alan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin (KKAÖS), bugün 200’ye yakın devletin imzaladığı, yani küresel kabul görmüş ve uygulama alanı bulmuş bir sözleşme olduğu da bilinmektedir. Cinsiyet eşitliğine dayalı bu küresel kabulün, feminizmin¹ ataerki topluma yönelttiği eleştiri ile toplumun bu yönde değişimine yönelik isteklerinin kabulü anlamına geldiğini düşünürsek, feminist hareket açısından bir başarı olduğunu da kabul etmek gerekir.

Aradan geçen 25-30 yıldan sonra ise, bir başarıdan söz etmenin oldukça zor olduğu görülüyor. Bazı gelişmeler var; ama ülkelere göre büyük farklılıklar devam ettiği gibi, çok yerde tıkanıklıklarla ve olumsuzluklarla karşılaşıldığı da anlaşılmakta. Daha başarılı

¹ Feminist hareket ve kadın hareketinin birbirinin yerine kullanıldığını biliyoruz. Bu yazıda, feminizm ve feminist hareket kavramlarını, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığı esas alan, toplumsal yapı ve ilişkileri cinsiyet eşitliği yönünde dönüştürülmesi amacını taşıyan ve içinde bu amaca yönelik farklı yaklaşımlar barındıran bir düşünce, politika ve eylem olarak geniş anlamda kullanıyorum. Ancak kadın sorunlarına duyarlı olmakla birlikte, toplumsal cinsiyet odaklı feminist talepler konusunda belirsizliklerin ortaya çıktığı durumlarda “feminist hareket” deyimini kullanmakta da tereddütlerim var. Kaldı ki, feminizmin kendi içinde gelişerek bu sorunların ötesinde bir “kuram ve dünya görüşü” olma yolunda gelişimi de söz konusu. Bu nedenle, kesin bir ayırım yapmak kolay olmasa da, içinde feminizm açısından belirsizliklerin veya kuşkuvarın bulunduğu durumlarda “kadın hareketi” gibi daha geniş kapsamlı bir kavramı kullanmak daha anlamlı olabilir diye düşünüyorum.

politikalar uygulayan ülkelerde bile elde edilen sonuçların yetersizliği ortaya çıktıkça, oldukça vaat edici görünen eşitlik anlayışı² ve politikalarının feminist talepler açısından bir “indirgeme” anlamına geldiğine ilişkin eleştiri ve kuşku arttı da görülmekte.

Bu indirgemenin, eşitlik politikalarının liberal karakteri ile yakın ilgisi olduğunu da düşünüyorum; yazı da bu düşüncenin eseri. Yaşananlar, eşitlik politikalarıyla, bir yandan kadın adına fırsat eşitliğinden öte bir hak talebinde bulunmanın mümkün olmadığını ve bunun bile birçok yerde gerçekleşemediğini, öte yandan küreselleşen kapitalizmle küreselleşen eşitlik politikalarının karşılaştığı her durumda gerileyenin eşitlik politikaları olduğunu gösteriyor.

Kuşkusuz cinsiyet eşitliği politikalarının uygulama alanı ekonomik sistem ve koşullarla sınırlı değil; toplumsal, siyasal, kültürel bir dolu değişim hedefi ve gereği var. Kadının toplumsal konumunun değişmesi açısından her ülkede geçerli ataerkilliğin getirdiği sınırlamaların varlığı da yadsınmaz. Ancak bir de “*ataerkillikle kapitalizmin*” bir araya gelmesi gibi bir gerçeklik var ki, bu bütünleşme her iki alandan gelen kısıtlamaları güçlendirmekte. Farklı düzey ve biçimlerde olsa her ülkede kadının *istihdamda karşılaştığı ayrımcılık ve yaşadığı sosyo-ekonomik sorunlar* da bu ikili kısıtlamanın en göze çarptığı alan.

Bu alanlarda ortaya çıkan gerçeklerin, hem eşitsizliklerin büyüklüğü hem de feminizmin geleceği açısından öncelikle tartışılması gereken konular olduğunu da düşünmekteyim. Nedenleri ortada: *İlk olarak*, kadının istihdama katılması, ekonomik açıdan güçlenmesi, görülmeyen ev içi emeğinin tanınması gibi gelişmelerin, kendi başlarına da, kadının toplumsal-siyasal etkinliğinin artması adına da önemli olduklarına kuşku yok. Bu alanlarda ataerkillikten önce kapitalizmin, kapitalist mantığın engel çıkardığının görülmemesi de mümkün değil. *İkinci olarak*, bu alanlarda cinsiyet ayrımcılığını gidermeye yönelik önlemlerin, eğer istenirse, örneğin toplumsal-kültürel değer yargılarının değişmesini sağlamaya yönelik önlemlere göre daha kısa zamanda uygulanması ve sonuç vermesi mümkün görünmekte. Örneğin kolay erişilebilir çocuk yuvalarının kadının istihdama katılımının artması için ne kadar önemli olduğu biliniyor; uygulanmasının önündeki en büyük engelin de kamu harcamaları ve sosyal hizmetleri kısıtlayan ve piyasalaştıran neo-liberal politikalar olduğu bilinmekte. *Üçüncü olarak*, eşitlik politikalarına karşın, günümüz koşullarında kadınların çoğu için hem çalışma yaşamında hem sosyo-ekonomik koşullarda iyileşme değil, daha çok olumsuz koşullardan söz edilebilmekte. Bunlar karşısında eşitlik politikalarının diyeceği bir şey olmadığı da anlaşılıyor ve bu “sessizliğin” eşitlik politikalarının “iddiasını” büyük ölçüde ortadan kaldırdığını görmemek de mümkün değil.

Sonuç olarak, az sayıda kadın için bazı gelişmeler sağlanmış olsa da her ülkede kadınların çoğunu ilgilendiren olumsuzluklar ve artan sosyo-ekonomik eşitsizlikler eşitlik politikalarının “iddialarını” çürütürken, bu gerçeklerin eşitlik politikaları için değilse de, feminizm açısından anlamı büyük olsa gerek. Her şeyden önce, eşitlik anlayışından yola çıkmak, sonra bu çok yönlü eşitsizlikleri kabul etmek veya sessiz kalmak feminizmin kendi tutarlılığı açısından mümkün değil. Bunlara sırt çevirecek bir feminizmin inanırlılığını kurması ya da kadınlar arasında geniş kapsamlı bir dayanışma sağlamasının pek mümkün olmayacağı da söylenebilir. Dolayısıyla feminizm için bu sorunları ve bunlar karşısında eşitlik politikalarının yetersizliğini tartışmak, bu çerçevede ataerkillik gibi kapitalizmi de mesele etmek kaçınılmaz görünmekte.

² Bu yazı içinde kullanılan “eşitlik” sözcüğü, aksi belirtilmedikçe, toplumsal cinsiyet eşitliği anlamındadır.

Yazı da, küresel düzeyde göze çarpan sosyo-ekonomik gerçeklikleri gündeme getirerek eşitlik politikalarının *liberal karakterini* ve *feminizm açısından indirgemeci niteliği* ile *kapitalist sistemle olan çelişkisini* tartışmayı amaçlamaktadır. Üç ana konuyu ele almakta: İlk olarak, benimsenen toplumsal eşitlik anlayış ve politikalarının uluslararası düzeyde kabulüne ve anaakımlaştırılması sürecine değinmek ve eşitlik politikalarının niteliğine ilişkin bazı değerlendirmeler yapmak, sonra, eşitlik politikalarının günümüzün küreselleşme gerçeği karşısındaki sınırlarını ortaya koyan kadın istihdamıyla ilgili bazı verilere yer vermek istiyorum.

Türkiye de, KKAÖS’ni onaylayarak eşitlik politikalarının etki alanına giren ülkelerden biri. Bu nedenle, ikinci konu olarak Türkiye’deki eşitlik politikalarının algılanması ve uygulanmasındaki yetersizlikler ile kadın hareketi konusunda bazı tartışmalar açmak gerekli görünmekte. Örneğin, eşitlik politikalarının bu ülkede modernleşmenin bir sonucu olarak kabul edildiği ve kadın hareketi tarafından memnuniyetle karşılandığı söylenebilir. Ancak muhafazakâr ataerkillik ile gelişmekte olan kapitalizmin sarmalındaki bir ülkede sağlanan gelişmelerin yetersiz kalacağı ortada; görünen de o.

Öte yandan, bugün birçok farklı feminist yaklaşım ortaya çıkmış olsa da, eşitlik politikalarının yetersizliklerinin tüm feminist yaklaşımları ilgilendirdiği açık. Bu nedenle yazının son bölümünde, feminist harekette ortaya çıkan bazı tartışmalara değinmek istiyorum. Buralardan çıkartılacak bazı sonuçlara yer vermek de anlamlı olur diye düşünüyorum.

1-Cinsiyet Eşitliği ve Anaakımlaşan Eşitlik Politikaları

- Toplumsal cinsiyet eşitliği

İkinci feminist dalganın cinsiyet ayırıcılığı konusunda topluma yönelttiği kapsamlı eleştirilerin ve bu çerçevede kadınların toplumdaki konumunun biyolojik farklılıklardan çok her toplumda kök salmış cinsiyetçi ayırımlardan kaynaklandığını ileri süren “toplumsal cinsiyet” kavramının feminizm açısından önemi büyük. Bu dönem sonrasında liberal feminizmin yansira marksist, sosyalist, radikal, postmodern, ekofeminizm, postkolonyal feminizm gibi birçok yaklaşım ortaya çıkmış olsa da, kullanılan en temel analitik araçlar toplumsal cinsiyet (gender) ve bakım (care) kavramları. Tartışmalar da bunların etrafında çeşitlenmekte.

Toplumsal cinsiyete dayalı anlayışlar, ailede ve toplumda kadın-erkek rollerini belirlemekte, tüm toplumsal yapı ve değerlerde varlığını hissettiren ikili dünyayı kurmakta ve bu anlayış içinde kadın-erkek arasında hiyerarşik bir ilişkiye yol açmaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, kadının bağımlı, edilgin, güçsüz konumunda olduğu toplumsal güç ilişkileri anlamına da gelmekte, bu nedenle ilk feminist dalgada öne çıkan eşit hakların ötesinde tüm toplumsal yapı ve ilişkilerde toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde bir dönüşüm gerektirmektedir. Örneğin MacKinnon, en büyük toplumsal ve siyasal ayırımların servet ve statüyle değil cinsiyet ayırımıyla ilgili olduğunu söylemekte, buna bağlı olarak feminizmin, “eril bakış açısını eril iktidarın yalnız aldatıcı bir ürünü değil, dünyayı kendi suretinde, kendi arzuları doğrultusunda yaratmasını sağlayan temeli olarak” değerlendirdiğini ifade etmektedir (Catharine A. MacKinnon, 2003; 69, 140).

Bakım ise, doğmakla başlayan ve her insan için vazgeçilmez olan ve yaşamın yeniden-üretimine (re-production) yönelik bir emek; yalnız bitmeyen günlük işler değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyolojik destekler anlamına da gelmekte (Ruth Lister, 2000; 31). Yoğun

olarak kadına ait bu emeğin vazgeçilmezliği düşünülürse değerli olması gerekirken, ekonomik ve toplumsal anlamda değersiz bulunması, feminizmin liberal ekonomiye (klasik veya yerleşik ekonomi olarak da kullanılanlar var) ve buna dayalı toplumsal anlayışlara yönelttiği eleştirilerin de başında gelmekte.

Toplumsal ilişkilerin her alanında eril değerlerin ve bakış açısının yarattığı ayrımcılığın ortadan kalkması yolunda dönüşüm isteyen feminizmin, eril değerlerin ve dünyanın karşısına farklı değerler ve yaklaşımlar koymaya çalışırken kuramsal bir bütünlüğe doğru geliştiği de görülüyor. Bu çerçevede, bir yandan özgürlük, eşitlik, adalet gibi soyut kavramların içeriği doldurulmaya çalışılmakta ve ilişkisellik ile karşılıklı bağımlılık gibi feminist değer tartışması yapılmaktadır; öte yandan bakım etiğinin (care ethic) dikkate alınacağı yeni ekonomik ve toplumsal yapılanmanın temelleri dayanakları kurulmaya çalışılmaktadır (Julie Nelson, 2010; Virginia Held, 2004; Jane Lewis, 2003).

Özetle, bugün oldukça radikal ve kapsamlı bir toplumsal, hatta küresel dönüşümü hedefleyen feminizm ve feminist talepler söz konusudur. Ancak bu düşünce ve taleplerin hayata geçmekte zorlandıkları, daha da zorlanacaklarını da biliyoruz. Bu aşamada cinsiyet eşitliği anlayışının uluslararası ve ulusal düzeylerde kabul görmesi ve eşitlik politikalarının anaakım politikalar arasına girmesini önemli bir gelişme olarak değerlendirmemek de mümkün değil. Ancak uygulanması ve sonuçları açısından aynı şeyleri söylemek zor; bu nedenle feminizmle buluştuğu ve ayrıştığı noktaları konuşmak önem taşıyor.

- Eşitlik politikalarının anaakımlaşması

1975 yılında kadın 10 yılının kabul edilmesiyle başlayan süreç, 1979 yılında “Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”nin (KKAÖS –CEDAW) hayata geçirilmesi, kadınlar arasında bilinç ve dayanışma oluşturmayı amaçlayan uluslararası kadın konferanslarının düzenlenmesi ve Sözleşme’yi onaylayan ülkelerden gelişmeleri denetlemek üzere raporlar istenmesiyle devam etmektedir.

Sözü fazla uzatmadan, BM’in 90’lı yıllar sonrasında toplumsal cinsiyet anlayışını “anaakımlaştırma” (gender mainstreaming) yoluna girdiğini söyleyelim. BM Kalkınma Programı (UNDP), ana akımlaştırmayı şöyle tanımlıyor: Ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlardaki tüm politika ve programların tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesine cinsiyet eşitliği zorunlu bir boyut olarak katılacaktır; bu nedenle cinsiyet analizleri tüm etkinliklerinin bir parçası olarak kabul edilecek ve partnerlerle ilişkide cinsiyet eşitliği anahtar bir unsur olarak kabul edilip desteklenecektir; eşitlik anlayışının tüm politikalarda temel alınmasını sağlamak üzere Kalkınma Programı’nın kapasitesini arttıracak stratejiler geliştirilecektir (UNDP; 2006; V).

BM’in bu yolda gelişme sağlamak adına başka araçları da devreye soktuğu biliniyor. İnsani Gelişim Endeksinden sonra Cinsiyet Eşitliği Endeksi, uluslararası duyarlılığın yükselmesi ve ülkelerarası kıyaslama (bir anlamda denetim) yapma yolunu açmaktadır. Cinsiyet ayrımıyla ilgili araştırma, eğitim, bilinçlenme gibi projeler desteklenirken, az gelişmiş ülkelerde kadının kalkınma sürecindeki rolü tartışılmakta ve bu ülkelere verilen kalkınma yardımlarında kadının güçlenmesi ile kalkınmaya katılması yönündeki projeler desteklenmeye başlanmaktadır.

KKAÖS’nin ve BM’in bunu anaakımlaştırma çabalarının, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kadınlar için anlamının büyük olduğu da tartışılmaz. Bu ülkelerde, ne toplumsal-siyasal gelişmeler, ne de iç dinamiklerden böylesi bir değişim isteminin yükselmesi

beklenebilir. ABD ve AB'deki feminist hareket çevresinde ortaya çıkan tartışmalar cinsiyet eşitliği politikalarının uluslararası düzeyde kabulüne kaynaklık ederken, gelişmekte olan ülkelerde böyle bir feminist hareketten söz edilemez.

Örneğin Türkiye'de Osmanlı'nın son dönemine dayanan bir feminist akımdan söz edildiğini, 1920'lerde Kadın Fırkası gibi oldukça radikal bir girişimin söz konusu olduğunu biliyoruz. Ancak bu cılız çıkışların Türkiye'de feminist bir hareketten söz etmeye yetmeyeceği açık. Hatta Tekeli'nin belirttiği gibi, teori yetersizliği, bilinç yükseltme guruplarının yaygınlaştırılmaması, seçkin bir ortamdan çıkılamaması ve tabii ki örgütlenme sorunları nedeniyle 80 sonrasında ortaya çıkan feminist hareketin de eğitimli kadınları aşarak geniş kitlelere yayılmasının mümkün olmadığını bilmekte (Şirin Tekeli, 1999; 345).

Buna karşın, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda devlet eliyle sürdürülen bir modernleşme süreci olduğu ve bu süreçte kadınlara özel bir yer verildiği de biliniyor. Bu nedenle KKAÖS gibi bir Sözleşme'nin kabulü, bu ülkelerde (Türkiye'de de) daha çok modernleşmenin gereği ve hükümetin kararı olarak karşımıza çıkmakta. Böyle olunca da, hem toplumsal anlamda bir ivme yaratmaya hem de yine toplumsal koşullar nedeniyle sınırlanmaya/indirgenmeye aday durumda; yani oldukça çelişkili bir konumda. Gözlemler ve BM'in hazırladığı raporlar da, bu çelişkili ve yetersiz sonuçları göstermekte.

Eşitlik politikalarının uygulanması ve sonuçlarının yetersizliği ile, nedenlerin de tartışma gündemine geldiğini, en başta da ülke koşullarından gelen engel ve sınırlamaların tartışma konusu olduğunu görüyoruz. Örneğin Türkiye'de "tepeden ve iradi batılılaşma/modernleşme" konusunun birçok tartışmaya konu olduğu iyi biliniyor. Öte yandan BM için hazırlanan endeksler, raporlar bu tartışmaları yapabilmeyi mümkün kılan veriler sağladığından, şu veya bu ülkeyi masaya yatırmak hiç çok değil. Daha az tartışılanın ise, anaakımlaştırılan eşitlik politikalarının "niteliği" ve bu nitelikten doğan sınırlamalar olduğuna kuşku yok. Oysa ortaya çıkan olumsuz sonuçlarda ülke koşullarının payı hesaba katılsa da, özellikle kadının sosyo-ekonomik koşulları açısından sistemin rolünü ve eşitlik politikalarının bunun karşısındaki aczini görmemek mümkün değil.

- Liberalizmle harmanlanan eşitlik

KKAÖS'nin ve buna dayalı eşitlik politikalarının, "toplumsal cinsiyet eşitliğini" temel alması nedeniyle ilk feminist dalga ile gündeme gelen eşit haklar isteminden farklı ve ötede olduğu düşünülür. Bu politikalarla istenen, bir yanda toplumsal cinsiyetle ilgili algı ve anlayışların değişmesi, öte yanda kadının mağduriyetine neden olan koşullarda iyileşmeler sağlanmasıdır; bu amaçların gerçekleşmesi için eşit haklar öngörmenin ötesinde bazı özel önlem ve araçlara ihtiyaç duyulduğu da kabul edilmektedir. Anaakımlaşma ne diyor? "Cinsiyet eşitliği, tüm politikalara zorunlu bir boyut/hedef olarak katılacak!" Feminizmin ve kadınların, benimsenen bu anlayış ve hedefler, bunlara ulaşmak için öngörülen olumlu önlem ve müdahaleler nedeniyle cinsiyet eşitliği politikalarına genellikle olumlu buldukları ve desteklediklerini söylemek de yanlış olmaz.

Oysa anlıyoruz ki, cinsiyet eşitliği istenirken hâlâ esas olan temel hak ve özgürlüklerdir; ondan ötesi eşitlik politikalarının alanına girmemektedir. Örneğin kadının istihdama katılması çok önemli görülmekte, fakat çalışma hakkı gibi ekonomik bir haktan söz edilmemektedir. Sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi ve toplumsal-kültürel yapılarda değişikliklere gidilmesi istenmekte, ama ekonomik yapı ve politikalara dokunulmamaktadır. Kadının güçlenmesi istenmekte, ama bunun önemli bir nedeninin eşitsiz gelir dağılımıyla ilgili olduğu

görülmemektedir. Özetle, toplumsal cinsiyet eşitliğini amaçlayan bu politikaların liberal anlayış çevresinde belirlendiği anlaşılmakta. Fakat liberalizmin temel hak ve özgürlükleri esas alan ve haklara negatif nitelik veren anlayışı, kadının eşitsiz konumunu iyileştirmek adına bazı alanlarda pozitif müdahaleleri öngören bir değişim içinde sunulmaktadır.

Bu değişimi, liberal düşüncede fırsat eşitliği sağlama yönündeki istemlere paralel bir değişim olarak görmek mümkün. Liberal anlayışın, faydacı yaklaşımı veya doğal dezavantajları azaltmak amacıyla ve eşitsiz koşulların piyasanın iyi işlemlerini engelleyeceği düşüncesiyle *fırsat eşitliğini* sağlama yönünde bir anlayışı benimsediği biliniyor; eşitlik politikaları da, bu anlayışın kadınlar açısından hayata geçmesi düşüncesiyle biçimlenmiştir diyebiliriz.

Tabii bu politikaların biçimlenmesi ve hayata geçmesinde dönemin etkisini de hesaba katmak gerekiyor. Eşitlik politikalarının hayata geçtiği dönem, tüm dünyada liberal rüzgârların estiği bir dönemdir; biçimlenmesi ve anaakımlaştırılmasında da dönemin ruhu yansımaktadır. Örneğin bu politikalar anaakımlaştırılırken, küreselleşen üretim zincirleri içinde kadın işgücünden yararlanmak, insan kaynaklarını daha etkin kullanmak, kadının ekonomiye katkısını sağlamak gibi amaçların dikkate alınmadığı söylenebilir mi? Küresel piyasaya eklenmek durumunda olan ulusal hükümetlerden istenen de budur; BM'in uyguladığı kalkınma programlarında, Dünya Bankası'nın projelerinde önde gelen amaçlar da bu yöndedir. AB düzeyinde cinsiyet eşitliğinin en çok istihdam alanıyla ilgili politikalar açısından dikkate alınması da bunu göstermektedir. Bu dar kapsamlı bakışın feminist yaklaşımlar açısından eleştiri konusu olduğunu da görüyoruz (Sylvia Walby, 2004, 2005).

Özetle cinsiyet eşitliği politikalarını, 1980 sonrasında dünyasında siyasal ve ekonomik alanda uygulanan *neo-liberal politikaların bir parçası* olarak görmek ve bu politikalar açısından önemli işlevi olabileceğini düşünmek oldukça "gerçekçi" görünmektedir. Küreselleşen piyasa için, gelişmekte olan ülkelere kayan üretim zincirleri açısından ücretli işe giren kadının artması başlı başına önemli. Liberal politikaların çalışma yaşamında *enformelleşme, esnekleşme ve kuzalsızlaşma* istediği biliniyor; kadın işgücünün de, hem işgücü içinde rekabeti artırarak hem bu tür koşullarda çalışmaya razı olarak bu koşulların hayata geçmesini kolaylaştırdığı açık. Daha fazla kadının ücretli işe katılımının, tüketici kitlesinin artması, yeni ihtiyaçların ortaya çıkması gibi nedenlerle *piyasanın genişlemesi* açısından önemli olduğuna da kuşku yok.

Ayrıca sınıfın ve ideolojilerin gerilediği bir dönemde, kadınlar ekonomik olduğu kadar siyasetin yeni aktörleri olarak da önemli konumdadılar; hakları ve koşulları geliştikçe liberal demokrasi ve liberal değerler açısından *uygun müttefikler* olmaları da beklenmekte. Bu nedenle toplumsal ve ekonomik açıdan güçlenmeleri gibi, siyasal katılımlarının artmasının da getireceği yararlar olduğuna kuşku yok.

Sonuç olarak, eşitlik politikalarının anaakımlaşmasıyla insan hakları ve demokrasi konusunda olduğu gibi bu alandaki gelişmeler için de bir başlangıç yapıldığı ve ulusal hükümetler için az veya çok bağlayıcılık taşıyan bir yola girildiği düşünülürken, küreselleşen sistemin ve neo-liberal politikaların da eşitlik politikalarından bir şeyler beklediğini anlıyoruz. Uygulama sonuçları ise, insan hakları konusunda olduğu gibi eşitlik politikaları açısından da hayal kırıklıklarının yaşandığını ve her iki alanda da ekonomik sistemle uyumsuzluk gösteren hak ve istemlerin hayat bulamadığını göstermesi açısından epeyce öğretici.

Örneğin insan haklarının küreselleştiği söylenmekte; fakat küreselleşmesi istenilen hakların sivil ve siyasal haklarla sınırlı kalması ve sosyo-ekonomik hakların bunlar arasına katılmaması gibi, kadının istihdama katılması istenmekte, fakat bu beklentinin gerçekleşmesi

konusunda çalışma hakkından söz edilmediği gibi uluslararası ve ulusal düzeydeki ekonomi politikalarla da ilişki kurulmamaktadır. Örneğin BM, artan yoksulluk karşısında insan haklarında bütünlükçü bir anlayıştan ve yoksulluğun insan hakkı ihlali olduğundan söz ederken en başta kadın yoksulluğunu dile getirmekte; ancak ekonomik sisteme dokunmak bir yana, yoksulluğun azalması veya kadın yoksulluğunu azaltılması için hem uluslararası yardımların hem de sosyal harcamaların artmasını sağlayamamaktadır. Yine BM, çalışma yaşamındaki işler acısı koşullar karşısında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) ilkelerine uyulması amacıyla küresel şirketlerle Sosyal Anlaşma (Social Compact-2000) gibi bir anlaşma yapma gereği duymakta; fakat incelemeler, hem küresel şirketlerin sözleşme ilkelerini uygulamaktan çok uzak kaldıklarını göstermekte (UN, 2004) hem de ilkesiz ve kuralsız çalışmanın en çok kadın işgücünü yaraladığını anlaşılmaktadır.

Tüm bunlar, yalnız uygulamalarda değil, insan hakları ve eşitlik anlayışında olduğu gibi, cinsiyet eşitliği politikasında da temel yetersizlikler olduğunu gösteriyor. Kısacası, eşitlik politikaları da *ataerkiye dokunmaya* çalışırken ekonomik sistem ve politikalara, bir diğer deyişle *kapitalizme dokunamamaktadır*. Oysa dokunulamayan ekonomik sistem ve politikalar eşitlik politikalarının önüne birçok engel çıkarırken, ataerkilliği zayıflatmak değil bazı alanlarda güçlenmesine bile neden olabilmektedir. Sonuç olarak kadınların büyük çoğunluğu için sosyo-ekonomik anlamda güçlenmek bir yana "mütevazi" bir fırsat eşitliğine ulaşmak bile mümkün olmamakta; toplumsal ve küresel düzeyde hem kadın-erkek hem de kadınlar arasında iş ve rol bölüşümü açısından eşitsizlik büyümektedir.

Bu nedenle eşitlik politikalarının niteliği konusunda şu saptamaları yapmak yanlış olmasa gerek: a)Eşitlik politikalarının hedeflerinin, bu ekonomik sistem içinde gerçekleşeceği ve sistemin sınırlarının eşitlik politikalarının da sınırları olacağı baştan kabul edilmektedir; b) kadının ücretli işe katılımının artması istenirken, kadın adına kazanımlardan çok küreselleşen ekonomik sistem (kapitalizm) ve uygulanan neo-liberal politikalar açısından yararların öne çıktığı anlaşılmaktadır;

Bu liberal anlayış nedeniyle de, eşitlik politikalarının feminist istekleri hedeflemekten çok bu istekleri *araçsallaştırdığını* düşünmek daha anlamlı olmaktadır. Aşağıda özet olarak değindiğim bazı veriler, eşitlik politikalarının bu niteliklerini, yani kısıtları ve araçsallığını açıkça ortaya koyuyor.

2- Cinsiyet Eşitliği Politikalarına Karşı Küresel Kapitalizm

Aradan 25-30 yıl geçtikten sonra eşitlik politikaları açısından her yerde karşılaşılan olumsuz sonuçlar varsa, feminizm açısından da, yalnız sorunları değil, hatta yalnız ülke koşullarını da değil, aynı zamanda eşitlik politikalarının sınırlarını ve arkasındaki nedenleri tartışmak daha gerekli görünüyor.

En başta BM'in kendisi, raporları bu gerekliliği ortaya koymakta.

- BM Raporu: "Kalkınmada Kadının Rolüne İlişkin Dünya Araştırması"

BM'in tüm dünyada cinsiyet eşitliğine yönelik gelişmeleri izleyen raporlar hazırladığı biliniyor; bu raporlarda olumlu değerlendirmelerden söz edildiği de pek söylenemez. Örneğin 2009 yılında düzenlenen altıncı Rapor'da, kadının ücretli işe katılımının artması gibi küçük bir gelişme dışında her alanda sonuçların çok yetersiz kaldığından söz edildiğini görüyoruz (UN, 2009). Rapor'da, toprak, ev, mal gibi kaynaklara sahip olma, işgücü piyasasında

karşılaştığı ayrımcılıklarda azalma, finansal kaynaklar ve sosyal korumaya ulaşma gibi bölümler halinde verilen bilgilerden son on yılda kadının koşullarında önemli bir ilerleme sağlanmadığını anlıyoruz. Cinsiyet eşitsizliği hâlâ çok büyük; birçok ülkede ekonomik reformlar nedeniyle devlet harcamalarında da kısıtlamaya gidildiğinden devletin koruyucu rolünde de gerileme var.

Gelişmelerin yetersiz kalmasında, temel faktör olarak yapısal sınırlamalardan söz edildiğini ve Folbre'nin kullandığı "mecburiyetlerin yapısı" (the structure of constraint) gibi bir kavramlaştırmaya atıfta bulunduğunu görüyoruz (UN, 2009; 8): Bu kavramla, kadın ve erkek arasında ortaya çıkan farklı roller ve sorumluluklara ilişkin sosyal normlar, değerler ve deneyimler kast edilmekte.

İkinci olarak, küresel düzeyde yaşanan finansal kriz, büyüme yetersizliği ve kamusal reformların cinsiyet eşitliği politikalarının uygulanmasında ortaya çıkardığı engellerden söz edilmekte. Ekonomik, finansal ve mali politikalar gibi birçok konuya değinilen bu bölümde, her zaman olduğu gibi bu politikalardan cinsiyet eşitliği yönünde duyarlılık ve değişim beklendiği de görülmekte. Örneğin ekonomik büyüme ile cinsiyet eşitliği arasında olumlu bir ilişki bulunduğu ortaya konmakta, buna karşın bütçe kısıtlamalarının olumsuz etkilerinden söz edilmektedir. Bu alanda, GSMH içinde vergi oranı konusunda bazı örnekler verilerek, (Bangladeş'te yüzde 8, Hindistan'da yüzde 10, ABD'de yüzde 30, İsveç'te yüzde 51 gibi) vergi gelirinin artması gereğine işaret edilmektedir. Kısacası birçok ülkede görülen yapısal reformlar gereği harcamaları-liberal politikaların öngördüğü bütçe kısıtlamaları- kısmak yerine, yoksulluğun azaltılması ve cinsiyet eşitliği politikalarının uygulanması açısından vergi gelirlerinin artmasının gerektiği vurgulanmaktadır. Kamu bütçesi açısından "cinsiyet eşitliğine duyarlı bütçe" (gender-responsive budget) analizlerine ihtiyaç olduğu yolunda bir saptama yapıldığını da görüyoruz (UN, 2009; 20).

Son bölümde, ulusal hükümetlerden cinsiyet eşitliğini sağlama amacına bağlılık ve bu politikayı öteki politikalara yerleştirme çabası istenirken, makro ekonomi politikalarından da bu konuda duyarlılık beklendiği tekrar edilmekte. Ekonomik ve finansal kaynakların kullanımı, yapısal reform, vergi politikası, yabancı yatırımlar gibi her alanda cinsiyet eşitliği dikkate alınacaktır! Niçin? Çünkü tam zamanlı ve iyi işler yaratılması, istihdamda ayrımcılığın giderilmesi, çocuk bakımının devlet, özel sektör, STK ve aile arasında paylaşılması, çocuk, hasta, yaşlı gibi bakım ihtiyacının karşılanabilir bir ücretle sağlanması, yeterli, sürdürülebilir ve toplumsal cinsiyete duyarlı sosyal koruma önlemlerin alınması için ekonomik, sosyal, kültürel olmak üzere tüm alanların dikkate alınması gerekmektedir (UN, 2009; 85-91). Tavsiyeler de, hedefler de gayet açık; ancak bunların olabilmesi için ekonomik sistem ve politikaların değişmesi gerekmiyor mu?

Rapor böyle bir itirafta bulunmuyor kuşkusuz, ama bulguları çok şey anlatmakta: Örneğin cinsiyet eşitliği politikaları ile küresel düzeyde önemli bir gelişme sağlanmadığı söylenirken, işaret edilen yetersizliklerin önemli bölümünün liberal ekonomik politikalarıyla ilgili olduğunu görüyoruz. Olumlu gelişmelerin sağlanamamasında ülkelere ait yapısal yetersizlikler olsa da, finansal krizden büyüme ile istihdam ilişkisinin kopmasına, yapısal reformlardan kamu harcamalarının kısıtlanmasına kadar birçok alanda küresel düzeyde uygulanan (zorlanan) ekonomi politikalarının yarattığı sorun ve sınırlamaların payını görmemek mümkün değil.

Özetle, Rapor'da ortaya konan bulgularla da ekonomi politikalarıyla cinsiyet eşitliğine yönelik politikaların birbirine karşıt ve çelişkili istemleri/hedefleri olduğunu söyleyebiliriz.

Liberal ekonomi politikalarının birçok alanda sosyo-ekonomik eşitsizlikler yarattığı ve bunları güçlendirdiği gibi, cinsiyet eşitliği politikalarının uygulanması açısından da engel oluşturduğu anlaşılmakta. Birini uygulamak ancak ötekinde bazı tavizler vermekle mümkün olabilmekte, uygulamada ise ekonomik sistem ve politikalarından taviz verilmektense eşitlik politikalarından taviz verildiği görülmektedir. Aşağıdaki veriler de, bu çelişki ve çatışmayı görmek açısından yeterli.

- Kadın istihdamıyla ilgili genel bulgular

İstihdamda sorunlar belli: Bir tarafta her ülkede kadın meslekleri, kadının düşük statüsü ve düşük ücretlerde yoğunlaşmış olması, ağırlıklı olarak yer aldığı enformel istihdam içinde sağlıksız ve güvencesiz çalışma koşulları, yükselme olanakları açısından karşılaştığı sınırlar gibi çok yönlü sorunlar var; öte tarafta da ev-içi emeğinin görmezlikten gelinmesi, ücretli çalışsa da ev-işi ve çocuk bakımında hemen hiç destekle karşılaşmaması gibi dertler söz konusu. Bir de küreselleşen kapitalizmle birlikte işgücü piyasası da küreselleştiğinden³, kadın ve erkek tüm emeğin koşulları üzerinde baskıların ve kısıtlamaların arttığı bir dönem yaşamakta ve eşitliğin değil eşitsizliklerin arttığı bir dünya ve toplumla karşılaşmaktayız. Fazla ayrıntıya girmeden bu konularda birkaç hatırlatma yapmakla yetineceğim.

ILO'nun Kadın İstihdamında Küresel Eğilimler başlıklı Rapor'undan birkaç bilgi (ILO, 2008; 1): 2007'de dünyada 1,2 milyar kadın çalışıyor; on yıl önceye göre 200 milyon (%18.4) artmış; aynı dönemde işsiz kadınlar da 70 milyondan 81 milyona çıkmış.

Kadın meslekleri ve kadının yoğunlaştığı işler açısından bir örnek: ABD'de kadınların yarısı kadın çalışanların yoğun olduğu işlerde yer almaktadır (USDL, 2004): 2002 yılı verilerine göre ABD'de kayıtlı hemşirelerin yaklaşık % 93'ü, sekreterlerin ve kreşlerde çalışan öğretmenlerin % 98'i, resepsiyonda çalışanların % 97'si, genel olarak yardımcı büro elemanlarının % 84'ü, çocuk bakanların % 97'si, temizlik işi ve hizmetçilik yapanların % 93'ü kadındır. Buna karşın doktorların yaklaşık % 30'u, diş hekimlerinin % 20'si, mimarların % 20'si, mühendislerin % 10'u kadın olmaktadır. Kadınların yoğun olduğu mesleklerin sosyo-ekonomik anlamda değer kaybına uğradığı da bilinmekte.

Küreselleşen işgücü piyasasının bazı sonuçları: Yirmi yıldan az bir süre içinde, yüzde 90'ı kadınlara yönelik olmak üzere 1,5 milyon iş Dakka ve Chittagong'da açıldı. Nike'in ayakkabılarını dikmek üzere yüzde 90'ı kadın olan 400 bin kişi çalışıyor (Christa Wichterich, 2003, 29, 40).

Bu kadınların nasıl uzun saatler ve sefalet ücretleriyle çalıştırıldığı da biliniyor. Buna karşı ne ILO sözleşmeleri ne BM Sosyal Sözleşmesinin bir hükmü olmakta. Doğu ve Güneydoğu Asya'da BM'in Küresel Sözleşmesini kabul etmiş şirketlerle ilgili araştırmalarda kalıbına uydurulduğundan Sözleşme'ye aykırılıktan pek söz edilmez. Oysa örneğin, Nike'a iş yapan 569 üreticinin üçte birinde (Çin'de ise yüzde 93'ünde) fazla mesai ödemedi haftada 60 saat çalışmanın normal kabul edildiği bir çalışma yaşamı olduğu ortaya çıkar (Don Wells, 2007; 61)

³ İşgücü piyasasının küreselleşmesi ile, sermayenin hareketliliğinin onun için işgücü kullanımında küresel seçim olanağı getirmesini, buna karşın küresel işgücünün adeta aynı emek piyasası içindeymiş gibi küresel bir rekabetle karşılaşmasını kast ediyorum. Bunun bir başka ucu da, işgücü göçü sonucunda gelişmiş ülkelerde yaşanan rekabet olmaktadır. Her ikisinin de, emeğin koşullarında gerileme ve aşağıya doğru baskı yarattığı da biliniyor.

Yaşam koşulları zorladıkça, işgücü göçü ve bunlar içinde kadınların oranı da durmadan artmaktadır (UNDP, 2009; 21): 2000 sonlarında uluslararası göç 210 milyonu insanı, dünya nüfusunun %3'ünü bulmakta, bunun yarısını da kadınlar oluşturmaktadır; kadınların çoğunun çocuk ve hasta bakıcısı, temizlikçi gibi ev hizmetlerinde çalıştığı da bilinmekte. Uluslararası göçün, eve gönderilen para nedeniyle, hem ülkenin hem ailenin yoksulluğunun azalmasına katkıda bulunduğuna kuşku yok; örneğin 2008 yılında göçmen işçilerin ülkelerine gönderdiği para 328 milyar doları bulmuştur (WB, 2009; 1). İyi de, göç edenleri bekleyen zorlukları, başka ülkede çocuk bakan, ev hizmetinde çalışan kadınların geride bıraktıkları çocuklara neler olduğunu düşünen var mı? Hani insan hakları denirken, bir hatırlatma da bulunmak iyi olur. Örneğin Filipinlerde çocukların yüzde 30'unun ebeveynlerden en az birinin yurt dışında çalıştığı bir ailede büyüdüğü ortaya çıkmaktadır (Ingrid Robeyns, 2005;40-41).

Dış göçle, Birinci Dünyada büyüyen bir Üçüncü Dünya oluştuğu da biliniyor. Yalnız Filipinler'den 3,5 milyon insan yurt dışında çalışmaktadır; başka kaynaklara göre bu sayı yüzde 60'ı kadın olmak üzere 7 milyondur; bunların 1,5 milyonu ABD'de, 1,3 milyonu Suudi Arabistan'da, yarım milyondan fazlası da Avrupa'dadır; ve Almanya'daki temizlik işinde çalışanların dörtte üçü göçmen kadındır; tüm fahişelerin üçte ikisinden fazlası da yabancısıdır (Wichtherich, 2003; 99, 96, 107). Giyim sanayi gibi sektörlerde küçük atölyeler ve ev-içinde çalışanların da çoğu göçmendir.

Küreselleşen işgücü piyasası içinde dikkat çekici bir olgu da, kadın göçmenlerin bakım hizmetlerinde yoğunlaşmasıyla, "*sosyal yeniden-üretimin küreselleşmesi*" (globalized social reproduction); yani yeni bir "küresel işbölümünün" ortaya çıkmasıdır (Kristen Hill Maher, 2004; 131-151). Dolayısıyla, bazı ülkelerde cinsiyet eşitliği politikalarına bağlı olarak daha çok kadın ücretli işe girer, ev işleri ve bakım sorumluluğundan kurtulurken, onların işlerini yine kadınların yaptığını unutmamak gerek. Cinsiyet eşitliği anlamında olumlu bir gelişme olarak düşünülebilecek bu durum, başka ülkelere gelen kadınların devreye girmesiyle mümkün oluyor ve bu kadınları daha zor bir yaşam bekliyorsa, kadınların cinsiyet eşitliği mi, yoksa bazı kadınların cinsiyet eşitliği mi diye sormamız gerekiyor.

Ortaya çıkan bu *yeni işbölümü*, bazı kadınlar gibi, aracı firmalar, dönen işçi dövizlerinden yararlanan devletler için iyi olabilir. Buna karşın kadın için, göçmen işçi olmaktan da, ev hizmetinin kendisinden de kaynaklanan birçok sorun olduğu gibi, her iki ülke açısından vatandaşlık bağı ve haktan yararlanma olanağı da ortadan kalktığından, yersiz- yurtsuz kalan, hak ve hukukun geçerli olmadığı milyonlarca insan ortaya çıkmakta demektir. Hani, kadın, vatandaşlık, siyaset dendiğinde bunları da hatırlamak durumundayız!

Bu sorunları gidermek için Maher, göç alan ülkelerde kadının geleneksel rolünün erkeklerle paylaşılması, devletin bu hizmetleri desteklemesi, ev işlerinin kirli ve değersiz işler olduğuna ilişkin algıların değişmesi, kadının üstlendiği işlerin ücretli işlere dönüşmesi gibi, temelde ekonomik sistemde dönüşüm gerektiren bazı önerilerden söz etmektedir. Öneriler gayet iyi niyetli; ancak, yine ekonomik sistem karşımıza çıkmıyor mu?

Öte yandan sosyal devlet anlayışı ve çalışma koşulları açısından çok zaman imrenerek bakılan AB çevresinde bile, uzun süredir devam eden işsizlik ve büyüyen sosyal dışlanma sorunu var; çalışma yaşamında uygulamaya geçen esnek-güvence (flexicurity) anlayışı ve sosyal Avrupa yaratma hayalinin büyük ölçüde gündemden kalkması gibi gelişmeler söz konusu. Yani, liberalleşen ekonomi politikalarının burada da ücretliler ve sosyal devlet üzerindeki tehditleri arttırdığı görülmekte. Örneğin bir zamanlar tam istihdam hedefin yakalayan Avrupa uzun süredir % 10 dolayında işsizlikle mücadele ederken, son yıllarda yaratılan net ilave işlerin

çoğunun kısmen çalışılan işler olduğu bir sürece de girmiştir. Örneğin 1990’larda Avrupa’da yaratılan net ilave işlerin çoğu kısmen çalışılan işlerdir; erkek işlerinin % 71’i, kadın işlerinin % 85’i bu tür işlerde yaratılmıştır; erkek istihdamındaki artışın neredeyse tamamı, kadın istihdam artışının ise % 50’sini geçici işler oluşturmaktadır (Manuela Samek Lodovici, 2003; 46).

Tabii esnek çalışma biçimlerinin bir bölümünün gönüllü seçim sonucu olduğu biliniyor; örneğin çocuklu kadınlar için kısmi süreli işin daha tercih edilir olabileceği düşünülebilir. Kadınlar adına böyle bir çalışma biçiminin yaygınlaşması da istenebilir. Ancak, İsveç gibi sosyal refah devlet anlayışının kurumsallaştığı ülkeler kısmen çalışmanın getirdiği gelir kaybını telafi edecek sosyal transferleri devreye sokarken, ekonominin daha az gelişmiş olduğu ülkelerde kapitalizmin daha vahşi koşulları hüküm sürdüğü gibi, bunları telafi edecek sosyal politikalar da ya yoktur, ya da yeterli değildir. Bu ülkelerde istihdamın yarısından fazlasının enformel istihdam içinde olduğu ve bu tür çalışanların çoğunluğunun yoksulluktan kurtulamadığı da biliniyor. Örneğin Güney Amerika’da, 1990-2000 arasında yaratılan on işten sekizinin enformel sektörde olduğu belirtiliyor (Shireen Hassim, 2008; 392). Böyle bir çalışma ortamı olan ülkelerin, “çalışan yoksul” en çok, gelir dağılımının en bozuk olduğu ülkeler olduğu da bilinen gerçekler.

Özetle, genel anlamda emek için olduğu gibi kadının her tür emeği açısından kötüleşen koşullar söz konusu. Bu koşullarda güçlü ekonomiler ve kurumsallaşmış sosyal haklardan söz edilen ülkelerde bile sosyal devletten beklentiler konusunda umutlar azalırken, gelişmekte olan ülkelerde kadınların sosyal devlet anlayışının gelişmesini ve devlet eliyle kadınlar adına daha elverişli politikalar uygulanmasını beklentilerinin “gerçekçi” olacağını söylemek çok zor. Daha temel dönüşümler üzerine düşünülmesinden başka yol da yok.

3-Türkiye Uygulaması İçinde Eşitlik Politikalarının Anlamı ve Getirdikleri

Türkiye’de eşitlik politikalarının uygulama ve sonuçları epeyce biliniyor. Bu konuda ayrıntılı bir bilgi dökümü yerine, eşitlik politikasının niteliği ve yetersizlikleri açısından fikir verebilecek bazı noktalara değinmekle yetineceğim.

- Genel çizgileriyle anlamı ve getirdikleri

Türkiye’de cinsiyet temelli eşitlik anlayışı ve politikalarının büyük ölçüde “modernleşme” ve dünyadaki gelişmelere “ayak uydurma” arayışı çerçevesinde kabul edildiği açık; öyle olunca da cinsiyet eşitliği amacına bağlılık ve bu amacı öteki politikalara yerleştirmek gibi bir niyetten çok, araçsal ve kurumsal bazı gelişmeler sağlamakla yetinildiğini görülmekte. Burada Savran’ı anımsayarak, modernleşme projelerini zaten kadınları araçsallaştıran projeler olarak değerlendirip, cinsiyet eşitliği politikalarını bu araçsallaştırmaya hizmet eden politikalar arasına koymak mümkün (Sungur Savran, 2006; 40). Ancak bu saptamayı yaparken, Batılılaşma-modernleşme ekseninde neyin modernleşme diye takdim edildiği ve bunun toplumsal-siyasal bir model gibi, ekonomik bir modelin izlenmesi anlamına geldiği de unutulamaz. Bu nedenle eşitlik politikalarının araçsallığından söz ederken, yalnız toplumsal-siyasal modernleşmenin değil, aynı zamanda yukarıda değindiğimiz gibi sistemin aracı olduğu ve sistemle uzlaşıp bir nitelik taşıdığını bir yana koyamayız.

Bu çerçeveden bakıldığında, “ataerkil bir muhafazakârlıkla gelişmekte olan kapitalizmin” sarmalandığı bir ülkeden söz ediyoruz demektir; böyle olunca da cinsiyet eşitliği politikaları açısından “araçsallık ve “hayal kırıklığı” ötesinde bir şey söylemek zor. Kuşkusuz bu

Koray 10.5.11 17:46

Comment [1]:

Koray 10.5.11 17:46

Comment [2R1]:

saptamayla birlikte, muhafazakâr toplum yapısı ve değerler sistemi, yetersiz toplumsal dinamikler, az gelişmiş sosyo-ekonomik koşullar, kadın hareketinin zayıflığı gibi birçok yetersizlik ve kısıtlamadan söz edilebilir; ya da siyasal yapıdan gelen isteksizlik ve tıkanıklıklara yer verilebilir. Hepsi doğru ve yerinde olur; bunlar arasında yaygın sosyo-ekonomik eşitsizlikler ile sosyal devlet ve sosyal politikaların zayıflığı da unutulamaz.

Sağladığı bazı gelişmelerle başlarsak, *ilk olarak* toplumsal-siyasal söylemde bazı değişiklikler olduğu, söylemde de olsa cinsiyet eşitliği kavramının siyasal-toplumsal gündeme girdiğini söyleyebiliriz. *İkinci olarak*, kadın örgütlenmesi üzerindeki olumlu etkilerinden söz edilebilir. Daha önce yardım amacını taşıyan kadın örgütlerinin Sözleşme'nin kabulü sonrasında hem ataerkil toplum gibi söylem değişikliğine gittikleri hem de yaygın bir örgütlenmenin ortaya çıktığına işaret edilebilir. *Üçüncü gelişme olarak* da, ulusal mekanizma ve kurumların oluşturulması ile cinsiyet eşitsizliği alanında yapılan araştırmalarla bilgi birikiminin artmasını gösterebiliriz. Kurumsal gelişmeler arasında üniversitelerde kurulan kadın araştırmaları merkezlerini de saymak mümkün.

Kadının konumu ve koşullarındaki somut gelişmelere baktığımızda ise, fazla bir değişiklik gelişmeden söz etmek zor. En önemli gelişmenin, *yasal düzenlemelerdeki bazı değişiklikler* olduğu söylenebilir. Bunların başında da, 2002 yılında yürürlüğe giren Medeni Yasa'da aile hukukuyla ilgili hükümlerde yapılan değişiklikler gelmekte. İş Yasası'nda doğum izninin arttırılması, Ceza Yasası'nda Yasası'nda cinsel saldırı suçlarıyla ilgili maddelerde değişikliklere gidilmesi, Anayasa'da ayrımcılığın telafisi amacıyla alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağı yönündeki değişiklik gibi bazı düzenlemeleri de olumlu gelişmeler olarak saymak mümkün. TBMM'de kadın-erkek eşitliğinin sağlanması konusunda duyarlılık göstermek üzere "Fırsat Eşitliği Komisyonu" kurulmasına da bunlar arasında yer verilebilir.

Sağlanan gelişmeleri izlemek üzere BM (CEDAW) için hazırlanan raporlara bakıldığında, bu raporlarda da öncelikle yasal düzenlemelerdeki değişiklikler üzerinde durulduğu görülmektedir (KSGMa, 2008). Buna karşın, aynı raporlarda kadının konumuna ilişkin verilere yer verilirken, eğitim, sağlık, istihdam, yoksulluk gibi birçok konuda olumlu önlemlere ihtiyaç duyulduğu söylenmekte, ancak bu konularda genel ifadeler ve bazı vaatlerden öte bir şey bulmak mümkün olmamaktadır. Örneğin 2008-2013 arasını kapsayan Eylem Planı'nda, önce bugüne kadar sağlanan ve çoğunun yasal, araçsal düzenleme olarak niteleyebileceğimiz gelişmelerden söz edildiğini, sonra eğitim, istihdam, sağlık, yoksulluk, kararlara katılım, medya, insan hakları ve şiddet başlığı altında kadının konumuna ilişkin verilere yer verildiğini ve bu alanlarda kadını çevreleyen koşullarda iyileşmeler sağlanmasına yönelik stratejilerin konu edildiğini görüyoruz (KSGMb, 2008).

Ancak belirtilen stratejilerde, iyileşme yönünde çalışmalara devam etmek, eğitim ve bilinç yükseltmeye önem vermek, gerekirse yasal ve kurumsal düzenlemelere gitmek gibi genel ifadelerin dışında bir şey bulmak zor. Örneğin 2006 yılında kadının işgücüne katılımın % 24.9, istihdam katılımın % 22.3 (27 üyeli AB'de % 57.2) olduğu belirtilerek, işgücüne katılımın 2013 yılında % 29.6'ya çıkarılması gibi bir hedeften söz edilmekte. Bu hedefe ulaşmak için de eğitim, mesleki kurslar, bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, zihniyetlerin değişimi, girişimciliği teşvik, ebeveyn izninin yasallaşması, kayıt dışı ekonomi ile mücadele, okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması gibi stratejiler sıralanmaktadır.

Bu stratejiler gerekli; ancak bunların nasıl, ne zaman, hangi araçlarla hayata geçeceğine somut plan ve programların olmadığı gibi, örneğin istihdam açısından yalnız kadın işgücününün arzına

yönelik önlemlerin konu edilmesi de yetersizdir. İşgücü talebi yaratılmadıkça, uygulanan önlem ve politikaların pratikte fazla bir değeri olmayacağı açıktır. Bugün, aradan geçen dört yıldan sonra dile getirilen politika ve stratejilerin hayata geçirilemediği ve kadının istihdamla ilgili koşullarında önemli bir gelişme sağlanmadığı da ortada.

Önemli bir sorun olarak kabul edilen aile-içi şiddet konusunda bile yeterli ve koruyucu önlemlere gidildiği söylenemez. Kadınların yaklaşık üçte birinin şiddetle karşılaştığı bir ülkede, SHÇEK, Valilikler ve Belediyeler dahil olmak üzere kadın sığınma evi sayısı 46'dır (KSGMc; 2008; 10). Yalnız sığınma evi meselesi de değil; bu kadınların kendi başlarına hayata dönmelerini sağlamaya yönelik önlem ve yardımların "hiç" denecek düzeyde kaldıkları da bilinmekte. Benzer durum çocuklar için de geçerli; çocuk yoksulluğu büyüklerin önüne geçerken, SHÇEK kapsamında çocuk bakımı için 103 çocuk yuvası bulunmakta ve bu yuvalarda ancak 10 bin dolayında çocuğa bakım hizmeti sağlanabilmektedir.

Kadınların siyasal katılımını arttırmak için öngörülen "cinslerin eşit temsiline" yönelik (kota) uygulamaları da yıllardır kadınların gündemindedir; fakat bir türlü kabul edilememekte. Siyasette kota uygulamasının, mali bir yükü veya ekonomi politikalarıyla bir ilişkisi olmamasına karşın, siyasal güç gibi iktidar alanlarında ataerkide daha güçlü bir direnme ile karşılaşıldığı da bir gerçek.

Sonuç olarak, 25 yıl içinde izlenen politikalara ve sağlanan gelişmelere bakıldığında, cinsiyet eşitliği politikalarında, bir yanda *amaçtan çok araçlar ve prosedürler* üzerinde durulduğu, öte yanda yasalarda *eşit davranma ve eşit haklar sağlamaya yönelik değişikliklerle* yetinildiğini söylemek durumundayız. Örneğin, eşit davranma konusunda bazı gelişmeler sağlansa da, özel davranma gibi olumlu eylemlere önem verildiği, hele cinsiyet eşitliğini öteki politikalara yerleştirecek (anaakımlaştırma) bir anlayışın benimsendiği söylenemez. Tüm bunlar, toplumsal yapıdan gelen engellerin ötesinde, eşitlik politikalarının benimsenmesi ve uygulanmasında siyasal iradenin "gönülsüzlüğünü" de ortaya koymakta. Bu gönülsüzlüğün son yıllarda daha belirginleştiğini söylemek de mümkün.

- Kadın istihdamıyla ilgili birkaç hatırlatma

Kadının istihdamdaki konumu açısından da fazla ayrıntıya girmeden birkaç özelliğini hatırlatmakla yetinmek istiyorum; çoğu zaten bilinmekte. Birçok gelişmekte olan ülkenin aksine Türkiye'de kadının istihdama katılımının çok sınırlı kaldığını biliyoruz; kırsal kesim çözüldükçe kadının işgücüne katılımında sürekli bir düşme yaşandığı da görülüyor. Bunun istihdam koşulları, geleneksel değerler, aile içindeki roller ve kadına düşen bakım sorumluluğu gibi birçok nedeni olduğu da kuşkusuz. Bunca az katılıma karşın, özellikle gençler arasında kadın işsizliğinin daha fazla olması, istihdama katılan kadınların azımsanmayacak bölümünün enformel sektörde yoğunlaşması, düşük ücret ve güvencesiz koşullarla çalışmaları gibi gerçekler de var. Tarımda ücretsiz aile işçiliği, kentlerde evde yapılan parça başı iş ve ev hizmetleri de kadınların kayıtsız çalıştıkları alanların başında gelmekte.

Aslında bu veriler, Türkiye'de kadın açısından çok yönlü bir "görünmeyen emek"ten söz edilmesinin daha doğru olacağını gösteriyor. Kadınların çoğu şu veya bu biçimde evin gelirine katkıda buldukları halde çok zaman kendilerini "çalışmayan" kadın olarak niteledikleri gibi, toplum açısından da ne bakım hizmetinin ne ev eksenli çalışmanın değeri tanınmaktadır; ne de kadınlara daha az ücret ödenmesinin önü alınabilmektedir. Burada, Topçuoğlu'nun da işaret ettiği gibi, ataerkillikle kapitalizmin birbirine eklenmesinin enformel

işlerde kadın emeğinin saklanması ve saklayarak değersizleştirilmesi açısından daha da olumsuz etkileri olduğunu söyleyebiliriz (Reyhan Atasü Topçuoğlu, 2010; 124). Ancak kapitalizmle ataerkilliğin birbirini güçlendirmesinin, yalnız enformel alanda değil her sektör ve her alanda kadın emeğinin daha da “görünmez olması” ve “değersizleşmesi” yönünde sonuçlar yarattığı da unutulamaz.⁴ Örneğin her tür kadın emeğinin ekonomik açıdan “değersiz veya daha düşük değerde” görülmesi gibi, erkeğin daha düşük ücretlerle çalıştırılabilmesi de evdeki kadın emeğinin “görünmezliğinin” bir sonucudur.

Söyleme bakılırsa, Hükümet politikasında daha fazla kadının istihdama katılımı istenmektedir; İş Yasası da getirdiği bazı hükümlerle bu doğrultuda bir anlayışa sahip görünmekte. Ancak işsizliği azaltacak ve kadının istihdama katılımını kolaylaştıracak gerçekçi önlemlere sıra gelince, bunlara ilişkin bir şey bulmak zor. İstenen, esnek ve kurlsız istihdama katılımın artmasıdır demek yanlış olmaz. Bunun gibi, çocuk bakımı açısından toplumca sağlanacak desteğin önemi bilinirken, devletten veya işverenlerden bu yönde bir destek geldiği de görülüyor. 150’den fazla kadın çalıştıran işletmelere kreş açma yükümlülüğü getiren yasal hükmü bir destek olarak görmenin mümkün olmadığı da iyi bilinmekte. Türkiye zaten 9 kişiden az işçi çalıştıran küçük işletmelerin ağırlık taşıdığı bir ülke olduğu gibi, işletmelerin 150 kadına ulaşmamak için elerinden geleni yaptıkları da ortada.

2010 yılında kadının işgücüne katılım oranının % 27’6’ya çıktığı belirtilmektedir (TÜİK, 2011); bu anlamda 2007-2013 eylem programındaki hedefe yaklaşıldığından söz edilebilir. Ancak kadının istihdama katılım oranının % 27’de kaldığı bir ülkede, tarım dışındaki genel işsizliğin % 15 dolayında olduğunu, kadınlar arasındaki işsizliğin ise % 20’yi geçtiğini de dikkate almak gerekiyor. Hele, İş Yasası’nda geçici çalışma, çağrı üzerine çalışma gibi istihdamda esneklik sağlayan hükümlerle çalışanlar açısından güvencesiz, eğreti işlerin daha kolaylaştırıldığı bilinirken, bu durumda kadınlar için iş yaratılsa da bunun bedelinin güvensizlik olacağı ortadayken, hangi gelişmeden söz edilebilir? Yeni istihdam için sosyal güvenlik primlerini kademeli olarak devletin ödemesini öngören uygulamanın da, kadın istihdamında önemli bir artış getireceğini beklemek zor. Enformel istihdamın bu kadar yaygın olduğu bir ülkede, bu uygulamadan yararlanmak için gerçekten yeni istihdam yaratmak yerine eski çalışanlarını yeni diye göstermek kolay ve mümkün. Bu durumda kaç kadın için yeni istihdam yaratılabilir ki!

Kadının istihdama katılımı açısından bir şey yapılmazken, çocuk yardımı adı altında ailelere para ödenmesi yoluna gidilmesi, kadının aile içindeki rolü ve konumunun değişmeden kalmasının istendiğinin bir işareti olarak da değerlendirilebilir. Bu ödemelerin, yoksul aileler için bir anlamı olmadığı söylenemez; ancak istihdama katılımın güçlendirilmesi yerine yoksulluğu önlemeyen, fakat acısını biraz dindiren bu yardımlarla, hem aile içinde geleneksel rollerin devamının sağlandığı hem de “yoksulluk kültürünün” yerleşmesi gibi olumsuzlukları varlığını görmezlikten gelmek mümkün değil.

Sonuç olarak, ücretli çalışma yaşamına girmek isteyen kadınların çoğu için iş bulmanın zor, iyi iş bulmanın daha da zor olduğu, iş bulduğunda hak aramaktan uzak itaatkâr biri olarak kendine yer edindiği, çocuk sahibiyse kazancına, ya da ailesinin desteğine güvenmekten başka yolunun olmadığını biliyoruz. Yapılan bir araştırmaya göre, kadınların yüzde 34’ünün çocuk doğunca işi bıraktığını, yüzde 30’unun çocuk bakımında büyük annelerin, yüzde

⁴ Kadın emeğiyle ilgili epeyce çalışma var. Yakın tarihli bir çalışma da, kapitalizm, ataerkillik ve kadın emeği arasındaki ilişkileri irdelemekte. Bkz: “Kapitalizm, ataerkillik ve kadın emeği”, (der) Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman Öztürk, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını, İstanbul.

7'sinin büyük kız çocuğundan yardım aldığını göstermektedir; dışarıdan bakım sağlayanların yüzde 7,6'sı bunu piyasadan sağlarken, kurumsal bakım hizmetinden yararlananların yüzde 9 dolayında kaldığı ortaya konmaktadır (KSGM, 2003; 42).

Tüm bu kadınlar için, *feminizmin ne anlam taşıdığı* gibi bir soru olduğuna da kuşku yok.

- “Güçlü ataerki” ve “kuralsız kapitalizm” sarmalında eşitlik politikaları

Her yerde ataerkiyle kapitalizm var; ancak Batı toplumlarına göre daha muhafazakâr değerlere sahip Türkiye’de daha güçlü bir ataerkilliğin yaşandığından söz etmek doğru olur. Bu *muhafazakâr yapının* hem kırılğan hem *kuralsız (vahşi) nitelikler taşıyan kapitalizmle* bütünleşmesi ise, eşitlik politikalarının daha da işlevsizleşmesi anlamına gelirken, birbirini güçlendiren bu iki yapının kadın adına sonuçları da olumsuzlukların artması olmaktadır.

Geç endüstrileşen ve dışa bağımlı bir ekonomi var; ekonomik tikanıklıklar yaşadığı gibi, dışa açık büyüme politikaları sonrası ciddi ekonomik krizlerle de karşılaşmakta. Vergi politikasından çalışma koşullarına kadar birçok alanda düzenlenmiş ve kurallara bağlanmış bir sisteme geçebilmiş değil; kurallar olsa da bunların uygulanmadığı bir gerçek. Öte yandan, devlet de “sosyal devlet” olmaktan uzak; orada da kural getirilmiş, ama içerik boş. Sermaye yetersizliğine karşın işgücü fazlalığı gibi koşulların varlığı sorunları ağırlaştırırken, 80 sonrasında olduğu gibi hükümetler için küresel piyasaya eklemelenmenin birincil amaç haline gelmesi de, zaten güvenilir olmayan çalışma standartlarından daha da fedakârlık etmek ve kamu harcamalarını azaltarak sosyal yatırım ve hizmetleri kısmakla sonuçlanmakta.

80 sonrasındaki *liberalleşme politikalarının* ise, hemen her ülkede bir yanda kuralsızlaşmayı ve ekonomik sistemden gelen baskıları arttırdığı, öte yandan sosyo-ekonomik eşitsizlikleri büyütürken sosyal devleti küçülmeye zorladığı gibi çok yönlü olumsuzlukları var. Türkiye’de de artan işsizlik, düşen ücretler, aşağıya doğru baskılanan çalışma koşullarıyla, bölgesel, sınıfsal, etnik kimlik ve cinsiyete bağlı olarak büyüyen sosyo-ekonomik dengesizliklerle ortaya çıkan tablo bu.

Bu koşullarda *kadınların eşitlik istemlerini* konuşurken, her alanda karşılaşılan *sosyo-ekonomik eşitsizlikleri* konu etmemek de mümkün değil. Değil; çünkü gelir dağılımının nüfus dilimlerine, üretim güçlerine, bölgelere, etnik kökene bağlı olarak büyük bir eşitsizlik gösterdiği, toplumun yaklaşık yarısının geçim sıkıntısı yaşadığı, istihdamın yaklaşık yarısının enformel olduğu bir ülkede, cinsiyet eşitliği yönündeki taleplerin güçlenmesinin ve toplumsal gündemde yükselmesinin zor olacağını görmek/bilmek gerek. Örneğin AB düzeyindeki anaakımlaştırmanın sonuçlarıyla ilgili araştırmalar, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin fazla olduğu AB üyelerinde de eşitlik politikalarının etkinlik kazanmasının güçlüğünden söz ediyor (Sylvia Walby, 2005; 330). Buna karşın, Kuzey Avrupa ülkelerinde cinsiyet eşitliği politikalarının benimsenmesinde, sosyal eşitlik anlayışı ve politikalarına toplumca verilen önem ve sağlanan gelişmelerin payının büyük olduğu, bunda da sosyal devlet anlayışı ve uygulamalarının rolü bulunduğu kabul edilmekte.

Sonuç olarak, eşitlik politikalarının hiçbir ülkede ekonomik sistem ve politikalar üzerinde dönüştürücü bir etkisi olduğu söylenemese de, Batı Avrupa’daki gibi sosyal devlet anlayışı ve sosyal politikaları eşliğinde belirli bir güç ve uygulanma şansı yakaladığı görülmekte (Meryem Koray, 2011; 33); Türkiye koşullarında böyle bir şans olmadığı da açık.

Bu konuda, yalnız sosyal devlet anlayışının değil, iktidardaki siyasal partiler ve benimsedikleri anlayışın da belirleyici etkileri olduğuna kuşku yok. Örneğin, AB çevresindeki çalışmalar, siyasal iktidar değiştiğinde aynı ülkede eşitlik politikalarına ilişkin anlayış ve bağlılığın da değiştiğine yönelik örnekler ortaya koymaktadır (Lilja Mosesdottir, 2002; 7). Türkiye de, bu değişime konu olacak örneklerden biri.

Türkiye’de 80 sonrasında neo-liberal politikaları gibi, 2000 sonrasındaki iktidar değişikliğinin de bir dolu olumsuz etkisinden söz etmek mümkün. AKP iktidarı, sosyal anlayış ve politikalar açısından, hem neo-liberal politikaları daha da güçlendiren hem de daha muhafazakâr ve daha ataerkil bir yaklaşımı temsil eden bir anlayış sergilemekte. Örneğin AKP iktidarında toplumsal cinsiyet söyleminden büyük ölçüde vazgeçildiği, kadının ailedeki konumunun önemsendiği ve öne çıkarıldığı ortada. KSGM’inin araştırma ve faaliyetleri açısından da bu yönde bir değişim söz konusu. Örneğin ilk yıllarda KSGM aracılığıyla birçok sektörde kadının karşılaştığı ayrımcılığı ortaya koymaya, iş piyasasına katılımını engelleyen koşulları araştırmaya yönelik araştırma ve yayınlar yapıldığı bilinirken, 2002 sonrasındaki yayınlara bakıldığında şiddet dışında bir araştırma yok. KSGM’nin web sayfasında bu dönem sonrasındaki yayınların çoğunlukla, raporlar, planlar gibi dokümanter nitelikte olduğu görülüyor; Genel Müdürlüğe ait “toplumsal cinsiyet eşitliği” gibi bir ifadenin yer aldığı araştırma ve çalışma bulmak zor. Toplumsal cinsiyet kavramının yer aldığı birkaç yayının da, bu alanda araştırma yapan kişisel tezlere ait olduğu anlaşılmakta

Bu dönem içinde Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığının, kadından değil, daha çok aileden sorumlu bir bakanlık konumunda olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Söylem ve politikaları çocuklar ve genç kuşaklar için ailenin ve annenin önemi vurgulamakta, fakat birey olarak kadın ve kadının eşitlik taleplerine değinilme gereği bile duyulmamaktadır. Örneğin Bakanlığın hazırladığı “2023 Aile Vizyonu” başlıklı belgede, kadın için okur-yazarlığın ve istihdama katılımın artması dışında önemli bir şey yoktur; aksine ahlâki yozlaşmadan, nikâhsız birlikte yaşamanın aile kurumunu tehdit etmesinden söz edilerek muhafazakâr değerlerin güçlendirilmesinin istendiği görülmektedir. Bunun da ötesinde, Kadın ve Aileden Sorumlu Bakanlığın “icracı” bir bakanlığa dönüşmesi ve “aile” ya da “sosyal hizmet” bakanlığı olması yönünde eğilimlerin varlığı da biliniyor.⁵

Sonuç olarak, şöyle bir benzetme yapmak mümkün. 1961’den buyana Anayasa’sında sosyal devlet yazan bir ülkede, nasıl, sosyal devletin temelde sosyal eşitsizlikleri giderme amacı taşıdığı görülmek istenmiyor ve bu amacı taşıyan “yeniden-dağıtım” mekanizmaları uygulamaya konamıyorsa; hatta küreselleşen kapitalizm içinde sosyal devlet “*sadaka/yardım*” uygulamalarına dönüşüyorsa, kapitalizmle ataerkilliğin bütünleşmesi ile de eşitlik politikaları amacından uzaklaşarak “*mağduriyetler politikasına*” dönüşmektedir. Bir başka deyişle, bu iki yönlü engelleme sonunda, eşitlik politikaları ancak şiddet, okur-yazarlık, yoksulluk gibi çok temel sorunlarla ilgili bir mağdurlar politikası haline gelmekte, buna indirgenmektedir. Sonuç olarak da, gelişen ekonomi olarak dünyada 16. sırada yer aldığı söylenen Türkiye, insani gelişmeyle ilgili endekste 83. sırada, cinsiyet eşitliğinde ise 77. sırada yer alması gibi garip bir gerçek ortaya çıkmaktadır (UNDP, 2010; 144, 157).

Şimdi bu koşullarda, feminizm açısından yaşanan sorunlar gibi, ülke koşullarını da görmezlikten gelmek ve buna yol açan sistem ve politikaları dikkate almayan tartışmalar

⁵ Bir süredir, bu ve benzeri konularda feminist harekette kaygıların büyüdüğü ve alınması gereken ortak tavırlardan söz edildiğini görüyoruz. Ancak, aşağıda biraz değineceğim gibi kadın hareketinde görülen dağınıklık ve parçalanmışlık gibi, feminist bir siyasetin güç kazanamamış olması nedeniyle de, güçlü bir karşı duruşun oluşacağını beklemek ve umutlu olmak zor.

yapmak pek anlamlı olmasa gerek. Bir başka deyişle, kadınlar adına eşitlik isterken, kadınların yetersiz koşullarıyla toplumsal koşulları, her ikisi açısından da küresel ekonomik sistemden gelen dayatmaları düşünmek ve birlikte tartışmak gerekliliği var.

- Her iki yönde “evcilleşen” kadın hareketi

İlk olarak, kadın örgütlenmesinde 90 sonrasında başlayan yayılmanın artarak devam ettiğini, bugün çok daha fazla örgütlenme ile çok daha geniş ilişkilerin varlığını ve kadınların “kadın meselelerini” duyurma konusunda çok daha güçlü konumda olduklarını söyleyebiliriz. Ancak liberal ve muhafazakâr anlayışlar bir yanda, var olma çabası öte yanda derken, hem feminist bir yaklaşım ve eleştirel duruş hem de sisteme dair yaklaşımlar açısından kadın örgütlenmesinin ana kanadında toplum ve sistemle “uzlaşan” anlayışların ağırlıkta olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu uzlaşma nedeniyle oldukça “evcilleşmiş” bir kadın hareketinden de söz edilebileceğini düşünüyorum. Toplumun değerleri, ideolojik tercihleri ve siyasal seçimleri bilindiğinden bu konuda şaşılacak bir durum olmadığı da açık

Şaşılacak bir şey yok; çünkü kadın hareketinin biçimlenmesinde toplumsal-yapısal koşullar, ülke tarihinin ortaya çıkardığı özellikler, kültürel değerler gibi birçok etken söz konusu. Burada bu etkenleri ayrı ayrı ele almam mümkün değil; ancak toplumsal değerlere ve yapısal koşullara baktığımızda kadın hareketinde bağımsız, güçlü ve eleştirel bir feminist anlayışın varlık kazanmasının güçlüğünü görmemek düşünülemez. Örneğin devletin sahip olduğu hegemonyayı düşünmek bile, daha birçok toplumsal dinamikte olduğu gibi kadın hareketinde de devlete bağımlı, uzlaşmacı ve ılımlı bir hareketin ortaya çıkmasının beklenebileceğini göstermekte. Kadın hareketinde ana gövde veya ana akımın, geçmişte olduğu gibi bugün de bu yönde biçimlendiğini söylemenin doğru bir saptama olacağını da düşünüyorum. 10 yıl önce kadın hareketinin feminist istemler açısından ve toplumsal-siyasal gelişmeleri itekleyecek toplumsal güç olarak zaafı ve kırılabilirlikler olduğunu söylemişim (Meryem Koray, 1999; 361-374); aradan geçen yıllara karşın, bu zaafının ve kırılabilirliklerin başka biçimde de olsa devam ettiğini düşünmekteyim.

Bununla, farklı akımlar ve çalışmalar, muhalif duruşlar olmadığını söylemek istemiyorum. Bunlar var. Ancak 80’li yıllarda daha eleştirel ve radikal bir çıkış yapan Türkiye’deki feminist dalgaının, Tekeli’nin dediği gibi kitlelerle buluşamamasının yanında, kitleselleşme ve yaygınlaşmayla birlikte kadın hareketinde ana akım (toplumsal) değerleri içselleştiren ve temsil eden niteliklerin güç kazandığını yadsımak da kolay değil. Toplumsal değerlerle buluşmanın, kadın hareketi açısından var olmak ve güç kazanmak için daha uygun bir strateji olduğu da açık; bu nedenle kadın hareketinin büyük kısmında feminizmden çok toplumun değerlerini yansıtan yönündeki seçimlerin güç kazanmasının pratik nedenleri olduğuna da kuşku yok.

Bu konularda daha fazla ayrıntıya girmeden ana akım kadın hareketinin iki temel doğrultuda varlık gösterdiğine işaret etmek istiyorum.⁶ Biri, Türkiye’deki eşitlik politikasının “mağduriyet politikası” haline indirgenmesi gibi, kadın hareketinde de mağduriyetlere odaklı, bir anlamda geleneksel kadın rolünü devam ettiren bir varoluş biçimi olarak “mağduriyet feminizmi” diyebileceğimiz anlayışın öne çıkmasıdır. İkincisi de, ileride söz edeceğim Weisman’ın dikkat çektiği gibi, daha çok projeler, araştırmalar peşinde koşan, ancak bunları bir anlayış ve politika haline getirmekten uzak “araçsal feminizm”(instrumental feminism)

⁶ Bu konuda daha ayrıntılı bir analizi başka bir yazıda yaptım. Bkz: Meryem Koray, “Avrupa Birliği ve Türkiye’de ‘Cinsiyet’ Eşitliği Politikaları;Sol-Feminist bir Eleştiri, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2011/2

denilebilecek kadın hareketinin güç kazanmasıdır.⁷ Her ikisinin de, toplumsal cinsiyete dayalı eşitlik anlayışının gelişmesi ve içerik olarak güçlenmesi açısından fazla bir katkı sağlayacaklarını düşünmek de güç.

Örneğin Türkiye’deki kadın hareketi içinde birçok kadının kendilerini feminist olarak görmemesi gibi “hoşluklar” var. Örneğin kadının politikaya girmesi istenmekte, ama bunun, ancak “feminist siyasetin” varlık kazanması adına anlamlı olacağı unutulmakta. Örneğin eşitlik politikaları hevesle kabul ediliyor; ancak bu politikaların dayanağı olan cinsiyet eşitliği ve bunun öngördüğü toplumsal-siyasal dönüşümün ne anlama geldiğini tartışan pek yok. Bu durumda kadınların çoğunluğunun, KKAÖS’yi kabul eden hükümet gibi cinsiyet eşitliğini indirgemeci bir yaklaşım ve dar bir anlayışla ele almayı tercih ettiklerini söylemek de kaçınılmaz. Tüm bunlar, evcilleşmenin de işaretleri.

Akademik çalışmalar açısından da benzer kaygıların dile getirildiği görülmekte. Örneğin Ecevit, son yıllarda feminist çalışmaların (toplumsal cinsiyeti esas alan) sayısında artma olsa da, kadın çalışmaları alanının feminist yaklaşımı yok sayan ve ana akım kuramları ele alarak ana akım bilgiye “kadınlık” bilgisini ekleyerek metodolojik sorunun çözüleceğini düşünen, “feminist” bilgiyi kullanmayan, hatta reddeden çalışmaların işgaline uğradığından söz etmekte (Yıldız Ecevit, 2010; 1-3). Makale ve kitap olarak yayımlanan çalışmalara bakıldığında, bu saptamadaki haklılık da ortada çıkıyor.

Örneğin Türkiye’de kadın çalışmalarında AB ile kıyaslamalar yapmak oldukça sık rastlanan bir eğilim; bu kıyaslamalarda AB çevresinde benimsenen kurum ve mekanizmalar üzerinde durulduğu da söylenebilir. Oysa söz konusu gelişmeleri ortaya çıkaran tarihsel-toplumsal koşullar var ki, bunları anlamadan sonuçlarından söz etmek hiç açıklayıcı olmamakta. Öte yandan, orada da karşılaşılan hayal kırıklıkları ve arkasındaki nedenler var; ve Türkiye’deki feminist tartışmalar için, AB çevresindeki uygulamalardan çok, bu uygulamalarda yaşanan kısıtlamalar ile bunun getirdiği tartışmaların daha fazla şey anlattığını düşünmek de mümkün.

Öte yandan AKP iktidarıyla birlikte kadını ailedeki rolüyle ele alan geleneksel yaklaşımlar güç kazandığından, hem oldukça zayıf ve var olmak için kamusal desteğe ihtiyaç duyan hem de toplumsal değerlere uyum sağlamaya zorlanan kadın hareketinin bunları aşır toplumsal cinsiyet eşitliği anlamındaki taleplere yönelmesinin de, sistem eleştirisine katılmasının da daha zor hale geldiği söylenebilir. Muhafazakâr veya Müslüman feministler diye adlandırılan gurupların ortaya çıkmasını ise, feminizmin güçlenmesi olarak yorumlamak mümkün değil.

2000’li yıllarda AKP iktidarıyla birlikte toplumda güç kazanan muhafazakâr eğilimleri ve eşitlik politikalarının iyice araç haline getirilişini düşünürsek, yalnız feminist istemler için değil, kadın hareketi açısından da parlak bir gelecek vaadinin olmadığı söylenebilir. Örneğin, neo-liberal politikalar kadın için ekonomik güçlenme ve sosyal güvence gibi gelişmeleri önlemeye devam eder ve kadınlar arasındaki eşitsizlikleri büyütürken, kadın hareketinin güçlenmesi mümkün değil, varlıklarının “yardım” kuruluşu olmaktan öteye gitmesi de zor. Bunun gibi, kadını ailedeki rolüyle ele alan yaklaşımlar güçlenirken bırakınız özgürleşme ve güçlenme taleplerini, kadın-erkek eşitliği söylemi bile gündemden kalkabilir. Siyasal iktidardan gelen söylem bunu gösteriyor.

⁷ Örnek olsun diye: İktisat Dergisi’nin 469. sayısında (ocak 2006), “eşitsizliğin gölgesinde eşit olmak” başlıklı yazısıyla Berna Güler-Müftüoğlu Türkiye’de kadınlar için neyin değiştiğini sorgularken, Nuray Ergüneş de, kadın hareketini irdeleyen yazısında “projeciliğin” yakıcılığından söz etmekte.

Sonuç olarak, bu koşullarda Türkiye’deki kadın hareketi için feminist talepler bir yana, kadının temel sorunlarını çözmek adına anlamlı bir yol kat etmek bile zor. Böyle olunca da, ekonomik sistem, siyasal iktidarlar, hatta kadınlar tarafından indirgenen eşitlik politikalarıyla oyalanmaktan başka yolu yok demektir. Ya da, güçlülere karşın, kadın hareketinde bu kısıtlardan kurtulma yollarını aramaya yönelen bir ivme güç kazanacaktır. Böyle bir ivmenin güç kazanması ise, bir yandan günümüzdeki feminist söylem ve taleplerle buluşmak, öte yandan bu ülkedeki koşulları dikkate alan tartışmalar yapmakla mümkün görünüyor. Özetle, ekonomik sistemin sınırları, sosyo-ekonomik koşulların yetersizliği, demokratik gelişmenin sorunları, hükümetlerin ilgisizliği, muhafazakâr değerlerin gücü ve tabii ki kadınlar arasındaki farklılıkların büyüklüğü gibi birçok konuyu tartışmaya ve küresel-toplumsal gerçekliklerle buluşmaya ihtiyaç var. Burada değindiğim düşünceler ister paylaşılsın ister eleştirilsin, üzerinde durduğum konuların başında da, Türkiye’de feminizm açısından çok yönlü tartışmaların gerekliliği gelmekte.

Bu nedenle, yukarıda değindiğim sorun ve yetersizliklerin feminizm için anlamı ile bunların feminizm hareketinde yol açtığı bazı tartışmalara değinmek de gerekli görünüyor.

4- Eşitlik Politikalarına Karşı Büyüyen Eşitsizlikler ve Feminizm Açısından Anlamı

Buraya kadar ortaya konan bulgular, ülkelere ve kadınlara göre değişiklikler gösterse de, eşitlik politikalarının genel olarak feminist anlayış ve beklentiler açısından önemli bir gelişme sağlayamadığını görmek için yeter sanırım. Kuşkusuz sosyo-ekonomik koşullar, kadın hareketinin gücü, eşitlik politikalarının başlangıç tarihi gibi pek çok koşul eşitlik politikalarını ve sonuçlarını etkilediğinden ülkelere göre farklılıklar var; ancak böyle olsa bile, eşitlik politikalarının uygulanma, hele dönüşüm sağlama kapasitesinin çok sınırlı olduğu ortaya çıkmakta. Olumlu sonuçların da, politikalarından çok o ülkedeki sosyo-ekonomik koşulların daha elverişli olmasına bağlı olduğunu görmekteyiz. Örneğin AB çevresinde eşitlik politikalarının anaakımlaşmasını irdelediğim ve yukarıda söz ettiğim çalışmada, Kuzey Avrupa ülkelerinde cinsiyet eşitliği yönündeki olumlu sonuçların, bu ülkelerdeki “sosyal eşitlik” anlayışı ve politikalarıyla yakın ilgisi olduğu açıkça ortaya çıkmakta; yapılan araştırmalar da bunu vurgulamakta.

Ancak bu ülkelerde bile bazı sorunların devam ettiği, örneğin kadın için her ülkede mesleki ayrımcılık, ücret farklılığı, yükselmede karşılaşılan zorluklar, bakım işleri gibi düşünülmesi gereken pek çok sorunun çözülemediği görülüyor. Daha iyi koşulları olan kadınlar için bile, kariyer mi, çocuk mu soruları gündemdedir; birinden birini seçtiğinde ötekisi adına suçluluk duymaktan kurtulamaz; bu arada “cam tavan”la karşılaşması da muhtemeldir. Tek bir örnek, ama açıklayıcı: Örneğin ebeveyn izni uygulaması ve devletçe karşılanan bakım hizmetleri nedeniyle bizim gibi ülkelerde örnek alınan İskandinav ülkelerinde, bu hizmetlerde yine yoğun olarak kadınların çalışması ve ebeveyn izninin yoğun olarak kadınlar tarafından kullanılması gibi gerçekler de var. İsveç’te bakım izinlerinin yüzde 80’inin anneler tarafından kullanıldığı, Danimarka ve Finlandiya’da bu oranın yüzde 95’e çıktığı, Norveç’te yüzde 91 olduğu belirtilmektedir (Kimberly J. Morgan, 2008; 408). Bu nedenle, bu ülkelerdeki feminist harekette “bakım emeği” odaklı tartışmalar öne çıkmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde ise gelişmeden değil, büyük çoğunluk için koşulların kötüleşmesinden söz etmek daha doğru. Örneğin şu sorulara nasıl yanıt verilebilir? Kırsal kesimdeki kadının koşullarını iyileştirmek gerekiyor; peki, tarıma kapitalizm girer, küçük

işletmeler dağılır ve kadın için kente (veya başka ülkeye) göç etmekten başka çare kalmazken, bu iyileşme nasıl olacak? Kadın istihdamının artırılması amaçlanıyor; iyi de, işgücü piyasası küreselleşir ve işgücü açısından rekabet artarken, yaygın işsizlik her yerde sorun haline gelirken, bu nasıl başarılacak? Kadının istihdamdaki koşullarının iyileşmesi önemli; ancak, tek avantajı ucuz emek olan ülkelerde piyasaya rağmen, bu nasıl gerçekleşecek? Bakım sorumluluğunun devletçe paylaşılması ve ulaşılabilir bakım hizmetlerinin sağlanması gerekli; kamu harcamalarının kısıtlandığı ve daha da kısılmasının istendiği, sosyal hizmetlerin piyasalaşma sürecine girdiği koşullarda, bunu kim üstlenecek? Ve feminizmin bu koşullarda daha fazla kadının istihdama katılması yolundaki talepleri, biraz “tuhaf”, en azından durumdan “bihaber” olmak anlamını taşıyor mu?

Buna karşın, sermayenin hem yüksek teknolojiden hem küresel işgücü piyasasından yararlanarak kârlarını arttırmak için, formel sektördeki işlerin durmadan parçalanarak aynı ülkede veya ülke dışındaki taşeronlara aktarılması, geçici, belirli süreli ve kısmi çalışmanın yaygınlaşması, ödünç, kiralık ve evde çalışma gibi farklı çalışma ilişkilerinin kurulması konusunda kısıtlamaların değil, serbestliklerin geçerli olduğunu görüyoruz. Peki, feminizmin, emek adına “kısıtlama” sermaye adına “serbestlik” anlamına gelen bu sistemle uzlaşması mümkün mü? Ya da bu uzlaşmanın, eşitlik politikaları fiyakalarını sürdürse de, feminizm için tehlike çanlarının çalması anlamına geldiğini mi düşünmek gerekiyor?

Sorunlar gibi, sorular da çok. Aşağıda temel sorunlara ve bunlarla ilgili bazı tartışmalara değinmek istiyorum.

- Birkaç saptamayla feminizm için sorular ve sorun alanları

Birkaç saptama ile durumu ve tikanıklıkları netleştirelim:

İlk olarak, *eşitlik politikalarının kadınların çoğunluğu için, cinsiyet eşitliği değil sosyo-ekonomik koşullar açısından bile bir iyileşme ve güvence getiremediğini söylemek gerek*. İç ve dış göç, tarımın çözülüşü, kentleşme, çalışma koşulları gibi nereye bakılsa, kadınların büyük çoğunluğu için ancak kötüleşen koşullardan söz edilebilir. Bunlara karşı ne eşitlik ne de koruyucu önlemlerden söz edilebilmekte.

İkinci olarak, *işgücü piyasası küreselleşirken, küresel ve toplumsal düzeydeki birçok eşitsizlik gibi kadınlar arasındaki eşitsizlikler ve mesafelerin arttığı da bir gerçek ve bunlara karşın eşitlik politikalarının diyeceği/yapacağı bir şey olmadığı da anlaşılmalı*. Aynı toplumda ırk, ya da renk farklılıkları veya göçmenlik konumu nedeniyle eşitsizlik büyürken, artan küresel rekabet nedeniyle bu eşitsizliğin kutuplaşmaya dönüştüğünü görüyoruz. Bu koşullarda cinsiyet eşitliği politikaları da, ancak gelişmiş ülkelerde ve iyi eğitilmiş kadınlar gibi oldukça dar bir gurup için bazı yararlar sağlayabilmekten öteye gidememekte; bu yararlar da, öteki kadınların daha da mağdur olmasıyla mümkün olmaktadır.

Üçüncü olarak, *ABD veya Batı Avrupa ülkelerinde toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde bazı önlem ve uygulamalar gidilmiş olsa da, buralarda bile sonuçlar genellikle hayal kırıklığı yaratmaktadır*. Kadın adına sağlanan gelişmelerin sınırlı kalması gibi, bu gelişmelerin piyasanın ve liberal politikaların değişimiyle değil, sosyal refah devletinin uygulamalarıyla sağlanabildiği ortaya çıkmakta. Örneğin, hiçbir ülkede işgücü piyasasında kadın adına olumlu bir değişim yaratıldığı söylenememektedir. Bu nedenle sosyo-ekonomik hakların ve sosyal devletin kurumsallaşmadığı, yani kapitalizmin daha kuralsız işlediği ülkelerde kadınlar için eşitsizlik ve sorunların artmasını önlemek de mümkün olmamaktadır.

Dördüncü olarak, *feminizmin bakım emeğinin dikkate alınması ve değerlendirilmesi anlamındaki temel istemi, hiçbir yerde hayat bulmuş değildir; evde de, piyasada da bu işler hâlâ değersiz kabul edilmektedir.* Bazı kadınlar için işgücü piyasasında daha iyi yerler açılması ise, bakım işini üstlenecek çoğu Üçüncü Dünya'lı kadınların devreye girmesiyle mümkün olmaktadır; ancak bu işlere ilişkin "küçümseme" değişmemekte, aksine göçmenlikle, yabancılıkla birleşerek artmaktadır.

Son olarak, *feminizmin eril dünyaya ve ikili anlayışlarına yönelik eleştirileri, ücretli ve ücretsiz işler arasındaki ayırımın kalkması, çalışmanın anlamının değişmesi, yaşamın-yeniden üretiminin ekonomik ve toplumsal açıdan değerlendirilmesi gibi talepleri açısından bakarsak bir gelişmeden değil, ancak başarısızlıktan söz edilebilir.* Birakınız ücretli-ücretsiz işler arasında ayırımın kalkmasını, ücretli işler arasındaki ayırımlar büyümektedir. Bakım gibi kadınların yoğunlaştığı birçok işin piyasada değerinin düşmesi de kaçınılmaz olmaktadır.

Sonuç olarak, bu sorun ve tikanıklıkları *kapitalist ekonomi ve kâr/çıkar mantığıyla ilişkilendirmekten de başka yol yok.* Koşulların her yerde ve genel anlamda emek açısından kötüleştiği açık, ulus devletin egemenliğinin en çok siyasal ekonomi ve sosyal politikalar açısından budandığını ortada. Birinci ve Üçüncü Dünya'ların birbirine karışması nedeniyle de, hemen her ülkede benzer sorunları ve eşitsizlikleri görmek mümkün. Birinci Dünya'da "beyaz" kadının yaşamadığını, renkli ırk veya göçmen kadın yaşamaktadır. Ekonomik sistemde ve politikalarda değişiklik olmadıkça da, emek açısından olduğu gibi, küçük bir gurup kadın dışında kadınlar açısından da olumlu bir sonuç beklemenin mümkün olmayacağını görmek gerekmektedir.

Bu durumda feminizm ne diyor? Farklı yaklaşımlara göre farklılaşan yorumlar olduğuna kuşku yok; hepsine değinmek gibi bir iddiam da olamaz. Yalnızca, yukarıdaki soruları düşünerek, bazılarına değinmenin anlamlı olacağını düşünüyorum.

- Feminizm ne diyor, neyi tartışıyor?

İlk olarak Avrupa'dan söz ederek, AB düzeyinde 2000 sonrasında eşitlik politikalarının anaakımlaşması sürecine girmesinin bu süreçle ve eşitlik politikalarının sonuçlarıyla ilgili epeyce tartışma getirdiğini söyleyebiliriz. Uygulanan eşitlik politikalarının, çok yerde feminist talepleri indirgediği yolunda eleştiriler görülüyor (Diane Perrons, 2005; 390); toplumsal cinsiyet ile sınıf ilişkilerinin birlikte ele alınmasından söz eden çalışmalar var (Leslie McCall ve Ann Orloff, 2005; Nancy Folbre, 2009). Avrupa'daki tartışmalarda, kadının istihdamı açısından karşılaşılan sorunlar ve sosyal devlet uygulamalarındaki kısıtlamalarla ilgili çokça tartışma yapılırken, değişiklik isteminin ekonomi politikalarından değil, daha çok sosyal devlet anlayışı ve uygulamalarından beklendiğini de görüyoruz.

Sosyal devletin dönüşümü konusunda birçok öneri var; çoğu da ücretli ve ücretsiz iş ayırımının ortadan kalkması yönünde. Örneğin Alice Kesler Harris, Marshall'ın sivil, siyasal, sosyal vatandaşlık olarak üç boyutlu vatandaşlık anlayışına ekonomik vatandaşlık (economic citizenship) gibi yeni bir boyut eklemeyi önermektedir (Alice Kesler-Harris; 2003; 158-159): Ekonomik vatandaşlık, herkesin kendi seçeceği bir işte çalışmaya (çocuk bakımı ve ev işi de dahil olmak üzere), kendisi ve ailesini geçindirebilecek bir ücret kazanmaya, işgücü piyasasında bir ayrımcılıkla karşılaşmamaya, gereken eğitim ve yetiştirme kurslarından yararlanmaya, istihdama katılımını destekleyecek sosyal yardımlarla, sağlıklı bir seçim yapabilmesi için ev, ulaşım, sağlık gibi çevre koşullarına hakkı olması anlamına gelecektir.

Bu tanıma göre, *çalışma hakkının feminist bir versiyonu* yapılmaktadır diyebiliriz. Kesler-Harris, uzun süre çalışma hakkının daha çok erkek tarafından kullanılması, kadının da erkek aracılığıyla sosyal güvenlik haklarına sahip olmasını anlamına geldiğini, ancak bunu sürdürme olanağının pek kalmadığını söylemektedir. İstihdam olanakları azalır, sosyal harcamalarda kısıtlamalara gidilirken artık kadın ve erkek olarak ayrı cephelerde mücadele etmek yerine, bir cephede buluşmanın ve herkes için ekonomik vatandaşlık haklarını istemenin bir çözüm olabileceği görüşünü savunmaktadır (Kesler-Harris, 2003; 172).

Ekonomik vatandaşlık anlayışı Lewis tarafından da olumlu bulunmakta (Jane Lewis, 2003; 181): Ancak Lewis, bu anlayışın gerçekleşmesi için, bir yandan çalışma saatlerinin indirilmesini öngörmekte, öte yandan yaşam boyunca ücretli ve ücretsiz işlerin kadın ve erkek arasında paylaşımı konusunda temel bir değişim istemektedir. Bunun cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından hayati bir önem taşıdığına işaret ettiğini de görüyoruz.

Avrupa’da, yaygın ve uzun süreli işsizliğin çalışma ve gelir ilişkisinden vazgeçilmesi doğrultusunda tartışmalara yol açtığı da bilinmekte. Örneğin koşulsuz temel gelirin (basic income), bir yandan yeni istihdam yaratılması konusundaki umutsuzluklarla, öte yandan işlerin daha adil dağılımı, çalışma koşullarının iyileşmesi ve kadının ekonomik açıdan özgürleşmesine yönelik beklentilerle ilgili olduğuna kuşku yok (Philippe Van Parijs, 2004). Temel gelir, feministler arasında da epeyce olumlu karşılanmakta. Örneğin Pateman, gelir ile ücretli iş, evlilik, istihdam ve vatandaşlık arasındaki ilişkiler, özel ile kamusal alan arasındaki farklılaşma, bakım işi ile öteki işler arasındaki bağlar gibi işin anlamıyla ilgili birçok konuyu bugün yeniden düşünmenin gerekli olduğunu ve kadını bağlarından kurtarıp özgürleştirecek bir araç olarak temel gelirin desteklenmesi gerektiğini söylemekte (Carole Pateman, 2004; 101-103): Ancak temel gelirin, feminist hareketinde kadın-erkek arasındaki cinsiyet ayrımını güçlendireceği gibi bir korkuya yol açtığını da gördüğünden, temel gelir tartışmalarında feminist argümanların dikkate alınması gereğine işaret etmekte ve temel gelirin Parijs’in önerdiği gibi aileye değil bireye ait bir hak olmasının, feminizm açısından da, demokratikleşme açısından da önemli olduğunu vurgulamaktadır.

ABD’deki tartışmalara gelirsek, burada beklentiler sosyal refah devlet ve uygulamaları çevresinde olmasa da, sosyal adalet ve sosyo-ekonomik haklar burada da önem kazanmış görünüyor. Liberal feminizmin orta sınıf, beyaz, heteroseksüel kadınların koşulları üzerine eğildiğine ve kadınlar arasındaki farklılıkları ihmal ettiğine yönelik eleştirilerin arttığı da söylenebilir. Örneğin ekonomik eşitsizliklerin yasal düzenlemelerin kullanımını bile etkilediğinden hareketle, feminizmin ekonomik ilişkilerin sosyal ilişkileri belirleyeceğini önemsememesi eleştirilmekte ve feminist hukuk kuramında sınıf kavramının dikkate alınması yolunda tartışmalar yapılmaktadır (Laura T.Kessler, 2008).

Kadın istihdamıyla ilgili olumsuz gelişmelerden yola çıkarak, feminist anlayışı eleştiren ve feminist hareket için sosyo-ekonomik hakların öneminin anlaşılması gereğini vurgulamaya yönelik tartışmalar da göze çarpmaktadır. Örneğin Weisman, ABD’nin, bir yandan sosyo-ekonomik haklara aldırması ve küreselleşme ile piyasaların serbestleşmesinden yana normları güçlendirmesinin ulusüstü şirketler gibi devletin denetiminden kaçabilen yeni güçleri ortaya çıkardığını, öte yandan kadın haklarını piyasa ekonomilerini güçlendirmeye yarayan araçlar olarak kullanan bir tür “araçsal feminizme” (instrumental feminism) yol açtığını söylemekte (Deborah Weisman, 2009; 23-24): Dünya Bankası’nın kadınları kalkınmada aktör olarak kullanırken veya Kuzey Amerika ve Avrupa’daki sivil toplum kuruluşları geliştirmekte olan ülkelerdeki kadınları güçlendirmeyi amaçlarken, uyguladıkları programların bireycilik ve piyasa ekonomisinin ilkelerini güçlendirmeyi öne aldığına, bu

uygulamaların eşitsizlik ve adaletsizliğin artması anlamına geldiğini de umursamadıklarına dikkat çekerek, küreselleşme sürecinde piyasanın çok önemli bir güç olarak ortaya çıkmasının devletin insan haklarını koruyucu rolünü ortadan kaldırdığını vurgulamaktadır. Weisman, küresel düzeyde geçerli bu koşulların Amerika'daki kadınlar açısından da daha fazla zarara yol açacağını söyleyerek, yapılacak şeyin sosyal devletin kadını koruyucu ve güçlendirici rolünü arttırmak olduğu sonucuna varmaktadır (Deborah Weissman, 2009; 25) .

Feminist hareketin aralarındaki farklılıkları aşarak genişleyememesi, sosyal değişimi sağlayacak politik bir güç haline gelememesine yönelik eleştirilerin, ABD'deki feminizmi yeniden canlandırmak üzere farklı gurupların bir araya gelmesi ve "Kadın Hareketinin Yeni Girişimi" (The New Women's Movement Initiative) adı verilen bir platform oluşturulmasına yol açtığı da görülüyor (Kristin Kalsem ve Verna L. Williams, 2008; 1-60): Bu girişimden ve neler yapabileceğinden söz eden yazıda, 21. yüzyıl için artık ırk, renk, sınıf gibi farklılıkları dikkate alan ve sosyal adaletle feminizmi bir araya getirecek yeni bir yaklaşıma ihtiyaç olduğundan söz edilmekte ve bu girişimin "sosyal adalet feminizmi"(social justice feminism) gibi bir anlayışı benimsediği söylenmektedir. 2003'te yapılan bir araştırmaya değinilerek, bu araştırmada siyah kadınların% 63'ü, Latin kökenli kadınların % 68'inin kendilerini feminist olarak tanımladıkları ve yeni bir harekete ihtiyaç duydukları, beyaz kadınlar arasında ise bu oranın % 41 dolayında kaldığı belirtilmekte ve ezilmiş kadınların liderliğinde aşağıdan gelen bir harekete olan ihtiyaç vurgulanmaktadır.

Küresel düzeyde yaşanan gelişmelerin, feminist iktisatçıları da etkilediğini görüyoruz. Feminist iktisatçıların, yaşamın yeniden üretilmesi için vazgeçilmez önemde olan bakımın (care) klasik iktisatta değersiz bulunmasını eleştirerek liberal ekonominin, toplumsal cinsiyeti temel alarak yeniden yapılandırılması gereğine işaret ettikleri biliniyor. Ancak küresel ve toplumsal düzeyde yaşanan olumsuzluklar, yeniden yapılanma programlarının yol açtığı krizler, özelleştirme ve kamu harcamalarının kısıtlanması gibi değişiklikler feminist iktisatçıların ilgisini makro ekonomiye çekmiş durumda. Örneğin iktisatta rasyonel seçim gibi eril değerleri, ikili anlayışları eleştiren, bakım emeğini dikkate alan bir çalışma anlayışına geçilmesi gereğinden söz eden Nelson, makro ekonomi politikalar konusunda, örneğin Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı gibi ekonomiye insanî bir duyarlılık katılması gereğine işaret etmektedir (Julie A. Nelson, 2005). Feminist iktisat tartışmalarının Türkiye'de de ilgi çektiği ve iktisatta "akıl ile doğayı, iktisadi olanla ahlaki olanı" bir araya getirecek, iktisada bakım emeğini katacak yaklaşımların tartışıldığını da biliyoruz (Ufuk Serdaroğlu, 2010; 154).

Nelson'ın, daha yeni bir çalışmasında, adalet etiği ve bakım etiği gibi iki etiğin de geçerli olacağı yeni bir ekonomi anlayışından söz ettiğini görüyoruz (Nelson, 2010). Buna göre, klasik ekonomi anlayışı açısından iş dünyasında "ekonomik adamlar", piyasada da eril değerler vardır ve bu anlayış için feminist iktisatçıların "bakım etiği" (care ethic) olarak adlandırdıkları değerler makbul değillerdir. Oysa 2008 krizi ve CEO'ların aldığı milyonlarca dolar, klasik ekonominin bir varsayımı olan "ekonomik adam" anlayışının iflas ettiğini, piyasa değerlerinin çöktüğünü göstermiştir. Dolayısıyla, artık iş dünyası ile piyasanın etik kurallar dışında işleymesini düşünmek yerine bunları sosyal ilişkilerin bir parçası olarak düşünmek gerektiği ortaya çıkmıştır; bu ilişki dikkate alınmadığında 2008 krizi gibi tren kazalarıyla karşılaşmak da kaçınılmazdır. Burada Nelson'ın ortaya çıkan krizi kapitalizmin kâr hırsı değil, CEO'ların başarı ve kazanç hırsına bağladığı görülmekte; bu nedenle de, bugünkü sorunları çözmek için yeni bir ekonomik modelin değil, ekonomi politikalarında adalet etiği ve bakım etiğini bir araya getirecek yeni bir etik anlayışın benimsenmesi gerekli olduğu noktasına gelmektedir.

Tartışmalara sınıf ve kapitalizm eleştirisini katanlar da var kuşkusuz. Toplumsal cinsiyet ile sınıfsal analizleri birlikte ele alan tartışmalar da devam etmekte (Nancy Folbre, 2009; Joan Acker, 2000) küresel kapitalizmin Üçüncü Dünya ülkelerinde tarımsal üretimi, aileyi, geçimlik üretimi çökerten sonuçları irdeleyen yeni tartışma alanları da açılmaktadır (Maria Mies, 2008).

Sistem tartışması içinde oldukça karamsar sonuçlara varanlar da görülüyor. Örneğin kapitalizmle birlikte ev-dışındaki üretim ve ücretli emeğin ekonomik açıdan değer kazanması, buna karşın ev içindeki üretimin ve bakım işlerinin değersizleşmesi yönünde bir değişim yaşandığı bilinirken, bugün ücretli işlerin ev işine benzer nitelikler göstermeye başlamasının ciddi kaygılara yol açtığı görülmektedir. Bu doğrultuda, geçicilik, kısmilik derken ve yalnız üretimde değil hizmet sektörü açısından da eve iş verme eğilimi artarken, emek açısından ücretli emeğin değil ev-içi emeğinin ilkeleri doğrultusunda bir geleceğin bekleneceği söylenmektedir (Claudia von Werlhof, 2008; 268-277): Von Werlhof, Üçüncü Dünya’da ortaya çıkan ve çoğunlukla kadınları etkileyen uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, güvencesiz koşulların Batı’yı da etkilemeye başladığına işaret ederek, geleceğin modelinde özgür işçinin değil, ev kadının saatlere bağlı olmayan ve fedakârlık temelli çalışmasına benzer bir anlayışın öne çıkacağını, çiftlikte, atölyede, ya da ev erkeği olarak çalışanlardan bunun bekleneceği yolunda uyarılarda bulunmaktadır.

Bugün, kendilerini üçüncü dalga feminist hareket olarak tanımlayan ve ekofeministler, postkolonyal feministler, genç feministler gibi guruplardan oluşan yeni bir kadın hareketinden söz edildiğini de biliyoruz (Colleen Mack-Canty; 2004; 155). Ekofeminist ve postkolonyal feminist yaklaşımlar içinde de, küresel kapitalizme ilişkin eleştiriler önemli bir yer almaktadır; bu eleştirilerde, kapitalist sistemin gelişmekte olan ülkelerde insan kadar çevreye verdiği zararlar üzerinde de durulmakta ve sistemin bu yolda da dönüşümü tartışılmaktadır.

Örneğin ekofeministler için, eril değerlerin doğa üzerinde kurduğu egemenlik tartışma konusu olurken, bakım etiğinin temelinde yer alan karşılıklı bağımlılık anlayışının da yalnız insanlara değil doğaya ve yeryüzüne kadar uzanması istenmektedir. Bu yaklaşım açısından da bakım etiği üzerinde durulmakta ve *bakım etiği*, insan hakları, eşitlik, haklılık gibi soyut konulara dayalı adalet etiğinden farklı olarak, ilişkisel ve karşılıklı bağımlılığı, insanı çevreleyen koşulları dikkate alan, güven sağlamaya ve ihtiyaçlara cevap vermeye odaklanmış bir anlayış olarak tanımlanmaktadır (Virginia Held, 2004;144). Toplumsal ve küresel dönüşüm için de bakım etiğinin ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel olmak üzere tüm ilişkilerde dikkate alınması istenmektedir. Örneğin ilişkisellik ve karşılıklı bağımlılık toplumla sınırlanamayacağına göre, küresel ilişkilerde de ötekine olumlu yönden müdahale etmeyi gerektiren bir anlayışa ihtiyaç olduğu ve küresel ilişkilerin buna göre yeniden düzenlenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Tüm bu tartışmaların, hem feminizm hem de yukarıda yer alan soru ve sorunlar açısından anlamlı olduklarına kuşku yok. Birçoğunun, küresel düzeyde yaşanan sorunlar açısından dikkate değer düşünce ve yaklaşımlar ileri sürdükleri de yadsınamaz. Kuşkusuz bu düşünce ve yaklaşımların siyasal ve toplumsal anlamda nasıl güçlenecekleri meselesine yanıt bulmakta zorlanıyoruz; birçok en gelin olduğu da bilinmekte. En başta emek gibi feminist hareketin de dağılıklığı ve parçalanmışlığı, aralarındaki farklılıkların büyüklüğü gibi konular var. Yine de ekolojik tahribattan insana ve kadına uzanan olumsuzluklar gelecek kaygılarını arttırırken, farklı bir dünya tasavvuru ve bunun hayata geçmesi için mücadele gerekliliği her geçen gün daha iyi anlaşılakta. Bu mücadelenin içinde feminizm de var; feminizm içinde çıkan tartışmalar da çok önemli ve devam etmek durumunda.

5- Sorun ve Tartışmalardan Ötesi?

Bir toplama yapmak istersek, ne denebilir? Herhalde, sorunlar, tartışmalar ve önerileri dikkate alarak, eşitlik politikalarının pek bir şey vaat etmeyeceğinin anlaşılmasının ötesinde, feminizm için kritik bir noktaya gelinmiş olduğu da söylenebilir. Eşitlik politikalarının kapitalist sistemin mantığı, uygulanan liberal politikaların önceliği karşısında diyeceği bir şey olmadığını anladık; “*ekonominin söz ettiği yerde etik sussa daha iyi olur*” (Zygmunt Bauman, 1999; 119). Ama meselemiz, feminizm susup susmayacağı!

Yukarıdaki tartışmalar, feminizmin cevap aradığını gösteriyor. Bir kısmı, ekonomiye etik getirmeye, bir kısmı sosyal devletten medet ummaya yönelik; bir kısmı ekonomiden siyasete, çevreden kültüre uzanan toptan ve radikal bir dönüşüm gereğini vurgulamakta; bazıları da, başka bir dünya arayışıyla bunların konuşulduğu bir platform olarak Dünya Sosyal Forumu'nda alternatif-küreselleşme arayışlarında varlık göstermekte.

Bu tartışma ve arayışların dünya ve kadınlar için ne getireceğini bilmek mümkün değil. Genel anlamda küresel-toplumsal muhalefetin güçlenip dönüştürücü bir güç olarak ortaya çıkıp çıkmayacağını da bilmiyoruz, bu güçler içinde güçlü bir feminist hareketin yer alıp almayacağını da. Buna karşın, *sol-feminist* bir yaklaşımla dikkate alınması gereken birkaç noktadan söz edilebileceğini düşünüyorum.

İlk önce, feminizmin, artık cinsiyet eşitliği istemenin ötesinde hegemonik, hiyerarşik, eşitsiz ve adaletsiz bir toplum ve dünya karşısında olduğunu bilerek, kendi sorun ve istemlerini küresel-toplumsal sorun ve eşitsizlikleri birlikte düşünmesine ihtiyaç olduğunu söylemek isterim. *Kendi istemleriyle yeryüzünün ve insanın ihtiyaçları arasında oluşturacağı bir harmoniye ihtiyaç var* da diyebiliriz. Bu buluşma iki nedenle önemli: Birincisi, eşitsizlik ve adaletsizliklerin bu kadar bol olduğu bir dünyada, cinsiyet eşitliğinin önem kazanması mümkün değil. İkincisi, bunu dikkate almadığı takdirde, feminizmin kendisiyle tutarlı olması da, toplumsal veya küresel bir dayanışma sağlaması da olanaklı görünmüyor.

Örneğin, mümkün görünsün veya görünmesin, feminizmin hem işsizliği azaltmak ve kadın istihdamını arttırmak hem de kadın ve erkek olsun herkesin özel yaşamla iş yaşamı arasında daha dengeli ilişkiler kurmasını ve kendi kapasitesini geliştirecek zaman bulmasını sağlamak üzere çalışma saatlerinin azaltılmasını istemesini anlamlı ve gerekli görmekteyim. Bunun feminist taleplerle tutarlı bir talep olduğuna da, küresel uygulama içinde her yerdeki kadın için anlamlı olacağına da kuşku yok. Bu konuda, küresel piyasa ve küresel rekabet dense de, asıl olarak küresel kapitalizmin izin vermediğini/vermeyeceğini biliyoruz; ama küresel kapitalizm ev-içi emeğin değerlendirilmesine de izin vermemekte. Feminizm, bu ilişkileri kurmak ve düşünmek durumunda.

İkinci olarak, feminist talepleri ve önerileri gündeme getirirken *küresel düşünmeye ihtiyaç var*. Örneğin yukarıda sözü edilen ekonomik vatandaşlık, temel gelir gibi ilkesel anlamda kabul edilebilir öneriler gündeme gelirken, bunların küresel bir anlamı olduğu da unutulamaz. Temel gelir, ücretli işin ve bakım işinin kadın ve erkek arasında paylaşımı gibi uygulamalar, -bugünkü koşullarda hiçbir ülkede mümkün görünmese de- ancak ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerde ve sosyal devlet anlayışının desteğinde uygulanabilir. Birçok ülkede sosyal vatandaşlık bile gelişmemişken, ekonomik vatandaşlığı ya da temel geliri düşünmek hayal. Dolayısıyla Batı'daki feminist hareket bunu isterken, insan haklarındaki gibi ötekilerine ne olduğuna aldırmanın bir feminizmi benimsediğini düşünmek haksızlık olmasa gerek. Çünkü birkaç Batı ülkesinde hayata geçebilecek bu uygulamanın, küresel düzeydeki iş bölümü ve

gelir adaletsizliği ile mümkün olacağı unutulamaz. Bu önlemlerin finansmanı için, başka ülkelerdeki kadınlar (tabii ki erkekler de) çok daha olumsuz koşullarda üretime koşulacak, doğa daha fazla tahrip edilecek demektir.

Burada da feminizm için tutarlılık ve inanılabilirlik sorununun ortaya çıkacağı açık. Kısacası, küresel düzeyde ortaya çıkan eşitsizliği dikkate almayacaksa cinsiyet eşitliği, bakım etiği, ilişkisel ve karşılıklı bağımlılık, dayanışma gibi kavramları kullanmasının da pek bir anlamı olmayacaktır. Dolayısıyla feminizm için, bazı ülkelerde bazı kadınların ve erkeklerin vatandaşlık hakkı olarak geçinebilecekleri bir gelir elde etmelerinden değil, her yerde kadınların hem gelir hem boş zaman isteyecekleri, hem eşitlik ve özgürlük kapasiteleri geliştirme olanağı bulacakları koşullardan, bunun için de sistemin dönüşümünden söz etmek anlamlı olabilir.

Özetle, tutarlılığı korumak ve her yerde, her kadın için geçerli olabilmek için, *feminizmin küresel-toplumsal dönüşümü hedeflemesi gerekmektedir*. Örneğin küresel düzeyde gelirin-yeniden bölüşümü anlamında politika ve uygulamalar gündeme gelmedikçe, Üçüncü Dünya'daki kadınlar (insanlar) için koşulların iyileşmesi mümkün değil; oradaki koşullar bu kadar kötü oldukça da Batı'daki kadın için sağladığı olumlu koşulların tehdit altında olduğunu görmek gerek. Küreselleşen dünyada koruyucu standart ve uygulamaları bir ülke veya bölgede uygulamak artık pek mümkün değil; feminizmden de, bunun ayırdına varmak beklenir.

Ayrıca yalnız küresel düzeyde değil aynı ülke içinde de ırk, renk, dil, göçmenlik gibi nedenlerle kadınlar arasında da eşitsizlikler büyürken, bazı kadınların yararlanabileceği politikalar istemenin feminizmin iflâsı anlamına geleceğini düşünmek de yanlış olmaz. Örneğin ABD'de çalışma yaşamındaki farklılıkların, yoksulluk ve gelir dağılımı açısından eşitsizliklerin ortaya bir "kutuplar" ülkesi çıkardığı bilinmekte; bu kutuplaşma kadınlar açısından daha da gerçek. Bu gerçekler varken, feminist hareketin güçlenemeyeceği açık; örneğin bu nedenle, kolay olmasa da, sosyal adalet ve feminizmi birleştirmek ve "siyasal ve sosyal eşitlik" için geniş tabanlı bir hareket başlatmaktan başka bir yol olmadığı da anlaşılabilir durumda. Benzer bir ihtiyaç hemen her ülke için geçerli.

Bu nedenle *üçüncü olarak*, gelişmekte olan ülkelerdeki feminist hareketlerin de *Batı'dan yükselen feminist iddialar karşısında bu iddia ve istemlerin anlamını sorgulamalarına* ihtiyaç var. Örneğin bu ülkelerdeki uygulamaları model almak, gelişmekte olan ülkeleri o yönde değişime yöneltmiyor; aksine Batı'daki cinsiyet eşitliği yönündeki uygulamalar kadınlar arasındaki eşitsizlikleri büyütmede. Bunu konuşması gerekenler de, Batı'daki feminist hareketten önce gelişmekte olan ülkelerdeki feministler. Örneğin Türkiye gibi, ekonomik açıdan gelişir görünen, insani gelişme ve cinsiyet eşitliği endekslerinde ise arka sıralara düşen ülkelerdeki kadınlar Batı'daki uygulamalarla özdeşleşirken, bu uygulamaların sistemle ilişkisini ve bedeli kimlerin ödediğini de düşünmek durumundalar.

Bu nedenle, bakım hizmetinin devlet veya piyasadan karşılanmasıyla kadının özgürleşeceğini ilişkin ütopyalardan söz edilirken, feminizmin ancak tüm kadınları kapsayan tek bir "gerçek ütopyası" olabileceğini söyleyen Hassim gibi yazarlara kulak vermek gerekiyor (Hassim, 2008; 389); çok haklı. Bazı ülkelerdeki kadınlar için cinsiyet eşitliği istemekle sınırlanacak bir feminizmin, patriarkiden farkının nerede olacağı sorusunu görmezlikten gelmek değil, onlara hatırlatmak gerekmektedir. Üstelik küresel düzeyde bu kadar eşitsizlik ve adaletsizlik varken elde edilen hakların korunamayacağını gösteren,-en başta emeğin konumu gibi-

deneyimler az değilken, Batı ülkeleriyle sınırlanacak bir feminizmi ve feminist talepleri konuşmanın fazla bir anlamı olmasa gerek.

Dördüncü bir konu da, tartışmalar ekonomik sistemle ve burada bir dönüşüm ihtiyacıyla ilgili olunca, sınıf ve emek tartışmalarıyla bağlantı kurmanın kaçınılmazlığı. Feminizmle sosyalizm arasındaki ilişki iyi gitmeyen bir “evliliğe” benzetilmekle birlikte tümünden umut kesilmemektedir. Örneğin bu ilişkiyi yoluna koymak adına, sosyalizmden, cinsiyete dayalı işbölümünün toplumun maddi temeli olduğu ve yeniden-üretim koşullarıyla ilgili mücadelenin ekonomik değişim talebinin merkezinde yer alması gerektiği yolunda bir değişim beklenmektedir (Valerie Bryson, 2004; 28). Ataerkillik ve kapitalizm sarmalında kısıtlanan feminizmi düşününce, bu ikisi arasında sağlıklı bir ilişki kurmanın gerekli olacağı kabul edilebilir. Özetle, feminizm açısından bugünkü sorunların temelinde sermaye-emek çatışmasını görmek ve kadın için ücretli ve ücretsiz emek gibi çift yanlı bir sömürü olduğunu kabul etmek zor olmayabilir; buradan yola çıkarak kapitalizme yönelik eleştirilerde solla birleşmesi de düşünülebilir. Ancak kapitalizmle çatışmanın, yalnız emekle sınırlanmadığı ve daha geniş anlamda insan, doğa, yeryüzü açısından çatışma yaşandığını da düşünmek gerekiyor. Bu nedenle, hem tüm bu çatışmalara yanıt aramak hem ideolojik ve politik anlamda güçlenmek için, feminizm için sosyalist, humanist, ekolojik kaygı ve talepleri buluşturacak sentezleri düşünmek daha anlamlı görünmektedir.

Son olarak, Hardt ve Negri'nin kullandığı “toplumsal emek” kavramı ve feminizm açısından işlevine değinmek istiyorum. Onların, kapitalist üretim kaynağının bireysel emekten toplumsal emeğe ve sonunda toplumsal sermayeye kayması olarak niteledikleri günümüzdeki süreç için kullandıkları bir kavram, “*toplumsal emek*” (Michael Hardt ve Antonio Negri, 2003; 322): Bu kavram, yalnız teknik-bilimsel emek, ya da gayri-maddi emek değil, görünmez kılınan bakım emeğini de içermekte. Bakım emeğini ve buna bağlı bakım etiğini güçlendirmek isteyen feminizm için, hem toplumsal emek hem de toplumsal çatışma kavramlarının feminist iddia ve talepleri güçlendirecek nitelikleri oldukları da söylenebilir. Öte yandan bu kavramlar, feminizm ve sosyalizm arasında buluşmanın gerçekleşmesi açısından uygun bir başlangıç da olabilecekleri gibi, kapitalizmin yol açtığı ekolojik ve humanist kaygıları içerecek ve meşruiyetlerini güçlendirecek nitelikte. Kısacası feminizm açısından çok yönlü buluşmalar ararken, toplumsal emek ve çatışma kavramlarının bu açıdan önemli bir potansiyelleri olduğunu düşünüyorum.

Kuşkusuz, hem burada sözü edilenler hem de edilmeyenler adına düşünülecek ve tartışılacak daha birçok konu var. Burada değinerek geçtiğim birçok konunun daha derinlemesine tartışmaya ihtiyaç gösterdiği açık. Ancak bu yazıyla, feminizm ve kapitalizm arasındaki temel çatışma noktalarını göstermeye çalışırken, bir amacım da bunlar üzerine düşünmenin ve tartışmanın devamını sağlamak. Umarım öyle de olur.

Prof. Dr. Meryem Koray

Kaynakça:

Acker, Joan (2000), “Revisiting Class: Thinking from Gender, Race, and Organizations”, *Social Politics*, Summer; sp.oxfordjournals.org; 193-214

Bauman, Zygmunt (1999), *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Bryson, Valerie (2004), “Marxism and Feminism: Can the ‘unhappy marriage’ be saved?” *Journal of Political Ideologies*, 9 (1); 13-30.

- Ecevit, Yıldız (2010), “Akademik Bir Alan Olarak Kadın Çalışmaları: Karşılaştırmalı, Feminist, Eleştirel Bir bakış”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar: Değişim ve Güçlenme*, (der) Füsun Döşkaya, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi Bildiri Kitabı 1. Cilt, İzmir.
- Folbre, Nancy (2009), “Varieties of Patriarchal Capitalism”, *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org; 204-209.
- Hardt, M.; Negri, A.(2003), *Dionysos'un Emeği, Devlet Biçiminin Bir Eleştirisi*, Çev. Ertuğrul Başer, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hassim, Shireen (2008), “Global Constraints on Gender Equality in Care work”, *Politics and Society*, <http://www.sapepublications.com>; 36; 388-
- Held, Virginia (2004), “Care and Justice in the Global Context”, *Ratio Juris*, 17 (2);141-155.
- ILO (2008), *Global Employment Trends for Women*, ILO, <http://www.ilo.org/>
- Kalsem, Kristin ve Williams, Verna L. (2008), “Social Justice Feminism”, *University of Cincinnati Research Papers*, <http://ssrn.com/>
- Kesler-Harris, Alice (2003), “In Pursuit of Economic Citizenship”, *Social Politics*, 10 (2), sp.oxfordjournals.org; 158-175.
- Kesler, Laura T. (2008), “Getting Class”, *The University of Utah Legal Studies Research Paper*, <http://ssrn.com>
- Koray, Meryem (2011), “Avrupa Birliği ve Türkiye’de ‘Cinsiyet’ Eşitliği Politikaları: Sol-Feminist Bir Eleştiri”, *Çalışma ve Toplum*, 29.
- Koray, Meryem (1999), “Türkiye Kadın Hareketinin Soru ve Sorunları”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı. İstanbul; 361-375.
- KSGMa (2008), *Türkiye’de Kadının Durumu*, 2008; www.ksgm.gov.tr/
- KSGMb (2008), *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eylem Planı 2008—2013*; www.ksgm.gov.tr/
- KSGM (2003), *Kadının Statüsü ve Sağlığı ile İlgili Gerçekler*, www.ksgm.gov.tr/
- Lewis, Jane (2003), “Economic Citizenship: A comment”, *Social Politics*, 10 (2), sp.oxfordjournals.org;176-185.
- Lister, Ruth (2000), “Gender and the Analysis of Social Policy”, *Rethinking Social Policy*, Sape Publications.
- Lodovici, Manuela Samek (2003),” The Dynamics of Labour Market Reform in European Countries”, *Why Deregulate Labour Markets?*, (Der) Gosta Esping-Andersen, Marino Regini, Oxford Uni. Pres.

- MacKinnon, Catharine A. (2003), *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, Metis Yayınları, İstanbul
- Mack-Canty, Colleen (2004), "Third-Wave Feminism and the Need to Reweave the Nature/Culture Duality", *NWSA Journal*, 16 (3); 154-179.
- Maher, Kristen Hill (2004), "Globalized Social Production", *People Out of Place* (der) Alison Brysk; Gershon Shafir, Rotledge; 131-151.
- McCall, Leslie ve Orloff, Ann (2005), *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org; 159-169.
- Mies, Maria (2008), "Kapitalist Gelişme ve Geçimlik Üretim Hindistan'da Kırsal Kesim Kadınları", *Son Sömürge Kadınlar*, (der), Marie Mies; Veronika Bennholdt-Thomsen; Claudia von Werlhof, İletişim, İstanbul;47-80.
- Morgan, Kimberly J.(2008), "The Political Path to a Dual Earner/Dual Carer Society:Pitfalls and Possibilities" *Politics and Society*, 36 (3); 403-420.
- Mossesdottir, Lilja (2002), "Moving Europe towards the Dual Breadwinner Model", *Research Paper, Bilfröst School of Business*, www.bilfröst.is/
- Nelson, Julie A. (2005), "Rationality and Humanity: A View from Feminist Economics", *Global Development and Environment Institute Working Paper*, <http://ase.tufts.edu/gdae>
- Nelson, Julie A. (2010), "Care Ethics and Markets: A View from Feminist Economics", *Global Development and Environment Institute Working Paper*, <http://ase.tufts.edu/gdae>
- Pateman, C. (2004), "Democratizing Citizenship: Some Advantages of Basic Income", *Politics and Society*, 32; 89-105.
- Perrons, Diane (2005), "Gender Mainstreaming and Gender Equality in the New (Market) Economy: An Analysis of Contradictions", *Social Politics*, sp.oxfordjournals.org; 389-411.
- Robeyns, Ingrid (2005), "Assesing Global Poverty and Inequality: Income, Resources and Capabilities" *Metaphilosophy*, 36 (1/2) ; 30-49
- Savran, Sungur (2006), "AB'nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları", *Birikim*, 204; 40-54.
- Serdaroğlu, Ufuk (2010), "Feminist İktisat Bilimi Sorguluyor", *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet*, (der) Ufuk Serdaroğlu, Efil yayınevi, Ankara.
- Tekeli, Şirin (1998), "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Tarih Vakfı*. İstanbul; 337-346.
- TÜİK (2011), *Hane Halkı İşgücü Araştırması-Bült00en*, www.tuik.gov.tr
- Topçuoğlu, Reyhan Atasü (2010), "Kapitalizm ve Ataerkillik Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli

Çalışmada İşleyişi”, *Kapitalizm, ataerkillik ve kadın emeği* (der) Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman Öztürk, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

Van Parijs, Philippe (2004), “Basic Income: A Simple and Powerful Idea for the Twenty-First Century”, *Politics and Society*, 32; 7-39..

Von Werlhof, Claudia (2008),” Proleterya Öldü, Yaşamın Ev Kadınları”, *Son Sömürge Kadınlar*, (der), Marie Mies; Veronika Bennholdt-Thomsen; Claudia von Werlhof, İletişim, İstanbul; 259-279.

UNDP(2010), *Human Development Report*, <http://hdr.undp.org/>

UN (2009), *World Survey on the Role of Women in Development*, 2009; www.un.org/

UNDP (2006), *Gender Equality: Evaluation of Gender Mainstreaming in UNDP*, www.undp.org/

UN(2004), *Global Compact Counter-Summit*; www.globalpolicy.org/

US Department of Labor (2004) ,*Women in the Labor Force: A Databook*, Bureau of Labor İstatistics, 2004.

Walby, Sylvia (2005) ,”Gender Mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice” *Social Politics*, Fall; sp.oxfordjournals.org; 321-343.

World Bank (2009), *Global Economic Prospects: Commodities at the Crossroads*, WB, <http://web.worldbank.org/WEBSITE/>

Weissman, Deborah M. (2009), “Gender and Human Rights: Between Morals and Politics”, *UNC Legal Studies Research Paper*, no 1655902; <http://papers.ssrn.com>

Wells, Don (2007), “Too Weak for the Job”, *Global Social Policy*, 7 (1); 51-74.

Wichterich, Christa (2003), *Küreselleş(tiril)en Kadın*, Çev.Tunç Tayanç-Fusun Tayanç, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara.